ПОЛАЦАК

Выданьне беларускага культурна-
асьветніцкага цэнтру
Кліўленд
ЗША

№5(35), 1994

*Аб адкрыцьці помніка Максіма Багдановіча ў Яраслаўлі чытайце на бач.27-**31***

Polatsak

Прозьвішчы падпішчыкаў і ахвярадаўцаў рэдакцыя будзе публікаваць у часопісе.

All correspondence should be addressed to:
S.Belaia or M.Bielamuk,
10915 Lake Rd., Cleveland, Oh. 44102, USA.
Tel. & Fax. (216) 651-3451

Зьмест

Наша гісторыя

З архіваў КДБ

Памяць зямлі

Роднае слова

З эмігрнцкіх выданьняў

Згукі Бацькаўшчыны

На першай бачынцы вокладкі: Пячатка князя Вялікага княства Літоўскага
На развароце: **Вячаслаў Усакоў**. «Зачараванае царства»
На трэцяй бачынцы вокладкі. ЗША, штат Паўдзённая Дэкота. Помнік амэрыканскім Прэзыдэнтам Вашынгтону, Джэферсону, Т. Рузвальду, Линкольну «Гара Раш Мор Меморыял»
На чацьвёртай бачынцы вокладкі. **Міхась Басалыга**. «Індэец»

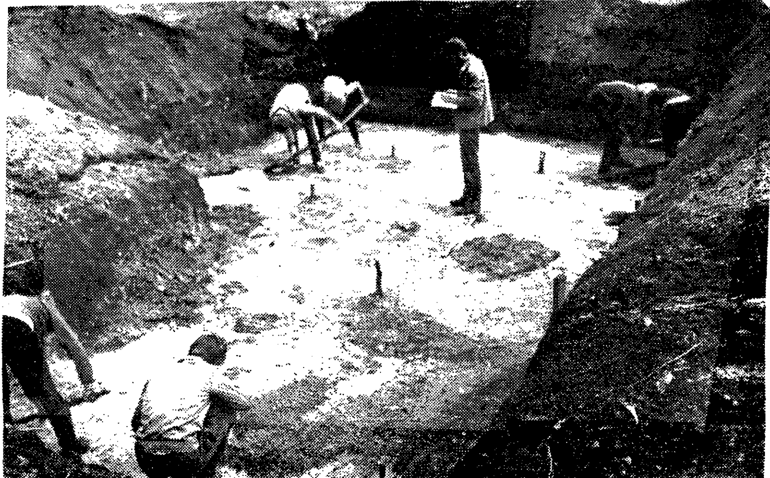
НАША ГІСТОРЫЯ

Помнік дробнай плястыкі з Полацка

Сяргей Тарасаў
У. Мілюцін

Да другой паловы 80-х гг. у Полацку археолагі вывучалі ў асноўным выключна помнікі IX—XIII ст.: першапачатковае гарадзішча, старажытнае паселішча, Верхні замак, пасад у Запалоцьці. У 1987-1988 гг. упершыню дасьледаваліся культурныя напластаваньні гандлёва-рамеснага горада XIУ—XУII стст. У самым цэнтры пасада быў закладзены раскоп агульнай плошчаю болей за 1100 кв.м. Раскопкі дазволілі прасачыць храналёгію і тапаграфію гэтага раёну Полацка ад канца X ст. да сёньняшніх дзён.

Наздвычай цікавым было тое, што фактычна ўпершыню ў горадзе падрабязна дасьледываліся наплястаньні XIУ-XУII стст. па сваёй сумарнай магутнасьці яны адпавядаюць культурным плястом т.зв. раньнефэадальнага пэрыяду. На вялікі жаль, на

Раскопкі ў Полацку 1986 г. На месцы старадаўняга паселішча IX—X стст. Сучасная тэрыторыя стадыёна «Спартак»

дасьледаванай плошчы Вялікага пасаду практычна адсутнічала грамадзянская забудова ХІУ—ХУІІ стст. Разам з тым у раскоп трапіла некалькі вуліц, на насьцілах якіх і ў непасрэднай блізкасьці ад якіх былі знойдзены мастацкія вырабы, што зьяўляюцца аб'ектам дадзенага артыкула. Знойдзена каменная плітка з надзвычай высокамастацкай выяваю «Пагоні» й «Аленя». Але перш чым перайсьці да разгляду гэтага артэфакта, неабходна вылучыць дадзеныя, якія маглі-б нам больш дакладна вызначыць храналёгію гэтага помніка. Драўляны вулічны насьціл і, адпаведна, ўсё тое, што было знойдзена на ім ці побач яго, разьмяшчаліся на мяжы двух добра вылучаных стратэграфічных плястоў. Верхні— чорнашэрага колеру з крапінамі гліны і парахні. Ён быў пашкоджаны рознымі перакопамі, як сучаснымі, так і старадаўнімі. У ім было знойдзена шмат рэчаў, характэрных для канца ХУІ—пачатку ХУІІ стст. Сярод іх кафля, трохшыпныя абутковыя падкоўкі (пераважна высокія) вырабы са скуры. Ніжэй знаходзіўся слой інтэнсыўнага чорнага колеру, насычаны спекшыміся шлакамі. Ён нёс на сабе адбіткі моцнага пажару.

Дасьледаваная вуліца знаходзілася на мяжы двух стартыграфічных гарызонтаў. Менавіта на яе насьцілу, побач з пракладзеным у нашыя часы водаправодам, была знойдзена каменная плітка. У адным слаі з ёю апынуўся таксама металічны музычным інструмэнт—арган, некалькі конскіх падковаў, тытунёвая люлька. Практычна, на адным узроўні з вуліцаю дасьледаваны рэшткі гаспадарчай пабудовы, што стаяла побач. Яна захавалася на 4 вянцы. Каля поўночна-заходняга кута пабудовы падчас раскопак выяўлены невялічкія распісаныя кубачкі, кафля з раслінным арнамэнтам.

У плане датаваньня самога вулічнага насьцілу цікавая такая акалічнасьць Непасрэдна пад насьцілам з драўляных плах у адным з квадратаў знойдные ключ цыліндрычнага замка, блізкі па форме да наўгародзкага тыпу «Е». Падобныя ключы бытавалі з другой паловы ХІУ ст.[1] Побач з насьцілам, на адным зь ім узроўні, знойдзена фігурка шахматнага ферзя. Вышыня Фігуркі 7.2 см. Вытачаная на такарным станку, яна мае складаную форму, аздоблена цыркульным арнамэнтам і інкрустацыяй зь металу жоўтага колеру. Ферзь падбоны на полацкую фігурку, знойдзеную на раскопках у Пскове і датаваную ХУІ—ХУІІ стст. [2]

Ключ ХУ ст., які быў знойдзены ў Полацку 1986 г.

Але безумоўна, адной з самых цікавых і загадкавых знаходак зьяўляецца каменная плітка з геральдычнымі выявамі. Плітка з камня пескавіка, таўшчыня яе 20 мм. Яна мае няправільную чатырохкутную форму (памеры 49,5 х 48.5х 43 х 51мм). На плоскіх паверхнях таварнага і адваротнага бакоў маюцца выявы ўзброеннага вершніка з паднятым мячом (Пагоня) і бягучага аленя.

Адразу зьвяртаюць на сябе ўвагу дзьве асаблівасьці: па-першае, тое, што выявы разьмешчны на супрацьлеглых баках каменя, па-другое, на камені выразны негатыўныя адлюстраваньні. Апошняе можа тлумачыцца толькі тым, што дадзеная плітка —штамп, або матрыца для вырабу пазытыўных выяваў. Пры пільным разлядзе няцяжка заўважыць, што разьметка колаў рабілася пры дапамозе цыркуля, ад якога ў цэнтры кожнай выявы засталіся кропкі. Таксама трэба адзначыць, што работу (разьбу) выконваў вопытны майстра, з выдатным мастацкім густам. Яму ўдалося спалучыць выявы з размечаным полем. Мастак-рамесьнік валодаў у значнай ступені пачуцьцём меры. Пры разьбе аленя ён удала запаўняе віньеткаю, узьнікшую ў нізе пустату. Але найбольш удала майстар перадаў аб'ём фігуры. Зробленыя намі на воску пробныя адбіткі паказалі, што ўсе дэталі выяваў глядзяцца рэльефна выразна, не зьліваюцца і не перакрываюцца адна адной. За кошт удалага спалучэньня глыбіні разьбы, майстру ўдалося стварыць матрыцы, якая пры адбітку давалі выразны рэльеф. Безумоўна, што гэтая каменная плітка і выявы на ёй зьяўляюцца выдатнейшым помнікам старадаўняй беларускай мастацкай дробнай плястыкі.

Але разм з тым узьнікаюць некаторыя пытаньні, на якія, па мачымасьці, трэба адказаць. Адно зь іх: як вызначаецца прыналежнасьць дадзеных выяў, другое —якая функцыянальная прыналежнасьць гэтай пліткі?

Выява ўзброенага вершніка выразна на адным з камянёў у кропкавым абадку дыяметрам 37, 7 мм. Гэта эмблема была шырока вядомай у сярэднявяковай Эўропе. У Вялікім княстве гэта быў дзяржаўны герб, які меў назву «Пагоня». Летапісныя крыніцы дазваляюць высьветліць ня толькі час яе ўзьнікненьня, але сэнсавую нагрузку, якую гэтая выява несла. У 1278 г. *«Витень нача княжити над Литвою измысли себе герб и всему князеству Литовскому печать: рыцерь збройный на коне з мечем, еже наричут погоня»* [3]. У хроніцы Быхаўца гэтак сама адзначаецца, што *«Нарымонт, коли сел на Великом князьстве Литовском, герб свой Китаврос заставил братии своеи, а особе уделал герб —человека на кони с мечом, а то знаменуючи через тот герб пана дорослого, хто бы мог боронити мечом отчины своее»* [4]

Па прыведзеных вышэй дакумэнтальных зьвестках прасочваецца зьмяненьне функцыяў гэтай эмблемы (герба), як асабістай —родавай (зямельнай) —дзяржаўнай.

Па дадзеных К. Нясецкага і У. Каяловіча, «Пагоняю» карысталіся нашчадкі вялікага князя Гедыміна (11316-1341)—князі Чартарыйскія, Капыльскія, Карэцкія, Карыятовічы, Кашырскія, Ковельскія, Сангушкі, Слуцкія [5]. Па зьвестках Б.Папроцкага і А. Гаваньні, выява «рыцара збройніка на кані» была на харугвах гарадоў: Менска, Наваградка, Мсьціслава, Віцебска, Смаленска, Вільні, Трока, Драгічына; Берасьцейскага, Мсьціслаўскага, Менскага, Віленскага і Наваградскага ваяводстваў, Полацкага і Рэчыцкага паветаў. У кіеўскім ваяводстве акрамя пячаткі з «Пагоняй» карысталіся пячаткамі Архангела Міхаіла, а на Пад-

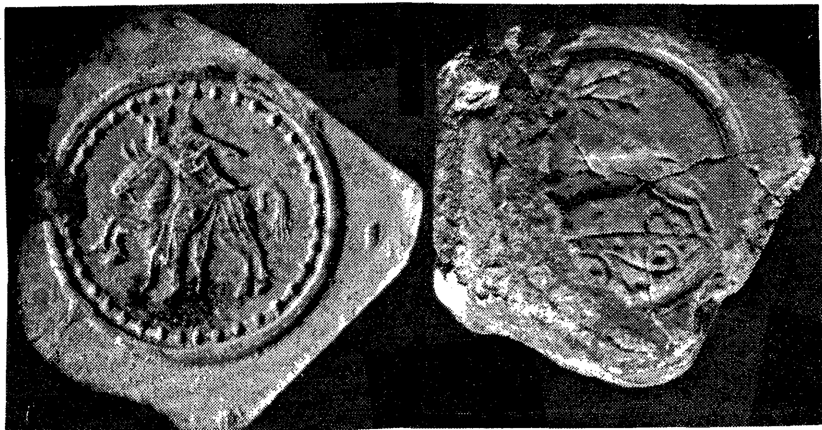
ляшшы разам з «Пагоняй» —арлом .[7]

Выкарыстаньне «Пагоні» ў якасьці дзяржаўнага герба на пячатках рэгламентавалася Статутам Вялікага княства 1566 і 1588 гг.

Сярод шматлікіх адбіткаў «Пагоні» й яе выяваў «Пагоня» на каменнай плітцы з Полацка блізкая той, якую апісвае Старапольская энцыкляпэдыя З.Гліогера: *«Пагоня»—герб ВКЛ, які адлюстроўвае ў чырвоным полі пад княжацкай шапкаю альбо мітраю ўзброенага вершніка ў шаломе. У правай руцэ ў яго меч, якім ён замахваецца, а ў левай—шчыт, з выяўленным на ім залатым падвойным крыжам. Пад вершнікам белы конь, які скача, пакрыты чырвоным, амаль да самых капытоў чапраком з трохчастнаю залатою махрою»*[8]

Найбольш распаўсюджана выява «Пагоні» ў межах ВКЛ была на пячатках і манэтах. Яны дазваляюць прасачыць розныя зьмяненьні ў выяве гэтага герба, што ў сапастаўленьні дае магчымасьць вызначыць дату вырабу полацкай знаходкі.

Найбольш блізкія па стылю выявы «Пагоні» знаходзяцца на манэтах і пячатках ХУІ—ХУІІ стст.[9] Падобная хада каня ўжо ёсьць на манетах Зігізмунта І Старога (1506-1544). На некаторых зь іх сустракаецца кручкападобны, выгнуты долу хвост. Меч, як на полацкай плітцы, пачынае займаць такое-ж палажэньне на манэтах канца ХУ—першай паловы ХУІ стст. На некаторых манэтах другой чвэрці ХУІ ст.— ужо сустракаецца такі самы шчыт. Апошні ў такім выглядзе прасочваецца ажно да манэт Яна Казіміра (1649-1668)уключна. Пры Зыгмундзье Аўгусьце (1545-1572) на пячатках зьяўляецца трохчастная махра чапрака. Але-ж на манэтах яна бачна і пры Зыгмунце III (1587-1632) у межах 1611-1614 гг. Пры ім-жа на літоўскіх грошах 1614-1627 гг.

Дзьвюхбаковая пячатка з «Пагоняй» і «Аленем». Раскопкі ў Полацку на Вялікім пасадзе 1988 г.

зьяўляецца шышкападобны шалом, які ў такім выглядзе на пячатках быў вядомы і раней. Разам з тым,самая блізкая аналёгія выяве «Пагоня» з Полацка ёсьць на літоўскім грошы 1611 гг.

Такім чынам, аналіз выявы «Пагоня» дазваляе датаваць выраб каменнай пліткі з геральдычнымі выявамі часам праўленьня Зыгмунта III (1587-1632), магчыма, першымі дзесяцігодзьдзямі ХУІІ ст. Апошняе не пярэчыць археолягічнай стратыграфіі знаходкі.

На адваротным баку каменнай пліткі ў лінейным абадку (дыяметр 39 мм) выразана таксама негатыўная выява «Аленя», пад якім зьмешчана дэкаратыўная віньетка, Частка выявы і віньеткі адбіта яшчэ ў старадаўнія часы.

У выданьнях па геральдыцы гербы з «Зеленем» называюцца «Брохвіч» і «Аполе».

«Брохвіч»— у белым полі чырвоны алень, зьвернуты ў левы бок. У аленя залатая карона на шыі, нашаломнік з паўлінавага пер'я. Вытокі герба ў Нямеччыне. Вядомы варыянты, калі алень бывае зьвернуты ў правы бок і без кароны на шыі. Бывае адлюстраваньне толькі пярэдняй паловы аленя, якая выходзіць у залатым полі з паўмесяца, зьвернута рагамі да ніжняга левага кута. Месяц залаты, пад ім залатая зорка. На паўлінавым нашлемніку бачны залаты месяц рагамі ўніз, пад ім такая-ж самая зорка. Такі герб—алень з каронаю на шыі—меў род Собкі, а без кароны —Вікторы, Ваякоўскія, Концкія, Паломскія, Грабаны , Шалеўскія, Дабрачэцкія, Брушкоўскія, Палецкія. [10]

Герб «Аполе».— у чырвоным полі чорны алень зь сярэбранай повязьзю. Над шаломам у шляхецкай кароне—залатыя рогі. Паходзіць зь Сілезіі. Аб гэтым сьведчаць сілезкія пячаткі 1282 г. Міхаіла з Сосніцы, каштэляна Вроцлаўскага і 1321 г. Стэфана з Пархава—землеўлададальніка княства Польскага Адсюль і назва герба — «Аполе». У судовых запісах ён зьяўляецца з 1414 г. Карысталіся гэтым гербам Фаленцкія, Гладышы, Ільманоўскія, Паблоцкія, Руткоўскія, Шчыглевічы—Шчуцкія, Вракскія (Враніцкія)[11]

Выяву «Аленя» можна знайсьці на пячатках ХІІІ—ХІУ стст. некаторых польскіх гарадоў: Добра Място, Еленя Гура, Каменьчык, Мілакова [12]. У Беларусі — у гербе Гародні. Гэта была выява ў блакітным полі з залатым крыжам паміж рагамі —так званы «Алень св. Губерта», заступнік паляўнічых (між іншым, на некаторых пячатках горада алень ня мае крыжа) [13]. У Расеі аленя можна знайсьці на зямельных пячатках Ніжняга Ноўгарада і Растова. На дзяржаўнай пячатцы Івана ІУ Жахлівага алень зьмешчаны таксама як эмблема Кандзінская [14]

У польскага Люблінскага ваяводства таксама быў падобны герб. У чырвоным полі шчыта бягучы белы рагаты алень з каралеўскай каронай на шыі. [15].Разам з тым, у Я. Ябланоўскага ў апісаньні састаўных частак пячаткі ВКЛ маецца цікавае ўдакладненьне: «Алень Княства Віцебскага, якому разам з ваяводства Люблінскім таксама карыстаючы Аленя ў якасьці герба, на Сейме 1569 года ўліку ваяводстваў пакладзены»[16]

Такім чынам, зыходзячы з вышэй прыведзенага, найбольш верагодны, на наш погляд, трэба прызнаць,А што знойдзеная выява «Аленя» ў Полацку» зьяўлялася гербам ваяводства Віцебскага.Само ваяводства бы-ло ўтворана ў 1506 г. і праіснавала да першага падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г. У 1597 г. Віцебск атрымаў Магдэбургскае права. Застаецца, праўда, пытаньне, чаму толькі ў адной

крыніцы згадваецца герб такога вялікага і багатага ваяводства, чаму ён адсутнічае на вядомых дасьледчыкам пячатках і дакумэнтах? Магчымы розныя тлумачэньні. Адно зь іх—нейкая сувязь паміж выкарыстаньнем гэтага герба і падзеямі 12 лістапада 1623 г., калі ў Віцебску адбылося забойства вуніяцкага архіяпіскапа Іасафата Кунцэвіча. Вядома, што пасьля гэтага горад на пэўны час пазбавілі магдэбургскага права. У прыватнасьці, забарона карыстацца ваяводскай пячаткаю. Калі знойдзеная каменная плітка —дзьвюхбаковая пячатка, то яе семантыка становіцца цалкам зразумелай: «Пагоня»—абагульняючы дзяржаўны герб ВКЛ, «Алень» — удакладняючы герб ваяводства Віцебскага. Калі гэта так, то адпаведна вызначанай храналёгіі гэта пячатка магла належаць непасрэдна Сымону Самуэлю Сагушка (памёр у 1638 г.), як і ў тыя часы быў ваяводаю віцебскім і меў права карыстацца гербам «Пагоня»[17]

Разам з тым неабходна адзначыць, што прыналежнасьць полацкай каменнай пліткі з геральдычнымі выявамі для пячатак — толькі адзін з магчымых варыянтаў яе выкарыстаньня. Яна магла быць матрыцаю для пячаткі (не выключана, што фальшывай), штампам для кляйменьня тавараў (воску, паглін, кафлі), штампам для адбітку мэдальёнаў на скуры, ліцейнай формай.

Разглядаючы полацкую плітку ў якасьці пячаткі, адзначым, што яе памеры трошкі меншыя за малую пячатку Вялікага князя і цалкам адпавядаюць ваяводзкай пячатцы. Але-ж апошнія рэзаліся звычайна на срэбры, медзі, бронзе, жалезе і нават олаве. На камені-ж рабіліся толькі сыгнеты. Але ў гэтым выпадку яны ўстаўляліся ў пярсьцёнкі або ў падыходзячую па памерах рукаяць, навершы рыкаяці мяча ці шаблі. Калі-б гэта была акрамя ўсяго фальшывая пячатка, то трэба прыгадаць і тое, што падробка дзяржаўных пячатак, адпаведна Статуту Вялікага княства Літоўскага, каралася спаленьнем на вогнішчы. Акрамя таго, у тым-жа Статуце агаворвалася, што на пячатцы, якая давалася кожнаму павету з гербам ВКЛ —«Пагоняй» — павінен быць надпіс: «каля герба найменя таго павета». Адсутнасьць падобнага надпісу не дазваляе адназначана аднесьці полацкую знаходку да пячатак.

Магчыма, растлумачыць прызначэньне гэтай пліткі ў некаторай ступені дапаможа артыкул 36 з III часткі Статута 1588 г. «Аб мерах...». У ім адзначаецца, што ва ўсіх гарадах і мястэчках ВКЛ і дамах гасьцінных, па дарогах збожжа прадавалася мераю роўную, аднолькавай. З гэтай мэтаю «вряд» гарадскі, ваяводскі, стараставы і замкавы павінен мець кляймо. І кляймо на тых мерках *«врядавых павінны накласьці, каб дзежка была ў чатыры карцы... Катора мера павінна быць у гарадах і на торжышчах, авінах і карчмах княжацкіх і земянскіх»*. У сувязі з гэтым цікава, што ў зрубнай будыніне, якая знаходзілася побач з месцам знаходкі полацкай пліткі і якую мы прыгадвалі вышэй, у куце стаяла дзежка. Нягледзячы на тое, што клёпкі дзежкі захаваліся не на поўную вышыню, тым ня менш можна зрабіць прыблізную рэканструкцыю яе аб'ёму: каля 200 літраў ці недзе —2 карца.

Улічваючы, што побач з гэтым зрубам не былі ні жытла, ні якой іншай грамадзянскай забудовы, можна дапусьціць, што менавіта тут знаходзілася гарадская «важніца», якая ўпершыню прыгадваецца ў «Прывілеі» Полацку на Магдэбургскае права 1498 г., а потым у Справах Полацкага гарадскога суда пад 1538 г.[18] Магчыма, што некаторыя транзітныя тавары, якія прыходзілі на

полацкую «важніцу», былі разьлічаны на продаж у Віцебскім ваяводстве. Адпаведна гэтаму іх і кляймілі. Так ці іначай, полацкая знаходка зьяўляецца выдатным помнікам гісторыі і мастацтва Беларусі часоў фэадалізмау. Яна сьведчыць аб высокім узроўні разьвіцьця мастацкай культуры, адметных традыцыях дробнай пластыкі папярэдніх стагодзьдзяў.

Літаратура

1. Колчин Б.А. Хронология новгородских древностей. Новгородский сборник, М., 1982, с .160-162

2. Овсянников О. В., Царькова А. А. Охранные работы на территории Застенья и Окольного города в 1973 и 1974 гг. Археологическое изучение Пскова, М., 1983, с. 131, 135.

3. ПЭРЛ, т.32 Дадатак да Іпацьеўскага летапісу, с. 246.

4. Тамсама, т. 35, М., 1980, с. 119

5 Niesiecki K. Herbarz Polski, Lipsk, 1839. t. 1.

Kojalowicz W.W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskie go tak zwany compendium. Krakow, 1897, s. 9-15

6. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г. Мн., 1896 с. 475

7. Gloger Z. Enzyklopedia Staropolska, t. 4, Warszawa, 1978, s. 53

8 Gumowki M. Mennica Wilenska w XVI-XVII wieku /Warszawa, 1921;

Zebrawski T. O pieczeciach dawneh Polski i Litwy// Krakow, 1865

9 Paprocki V.Herby rycerstwa polskiego, Krakow, 1858, s. 721-722

Лакиер А. Б.Русская геральдика М., 1990, с. 261,

Lablonowski J.A. Hersidika to iest osada kleynotow rycerskich y wiadomosc... znakow Herbownych dotad w Polszcze nie obiasniona., Lwow, 1752. s. 50

10 Wielka Enciklopedya Powszechia Iliustrowana. t. 31-32, Warszawa, 1903, s. 830.

11. Gumowski M. Najstarsze pieczencie miast polskich XIII i XIV wieku. Tarun, 1960, n. 77, 160-161, 176, 278

12 Цітоў А. Гарадская геральдыка Беларусі, Мн., 1989 , с. 25, 96

13 Соболева Н.А.Старинные гербы российских городов М., 1985, с. 128

14 Raprocki, V. Herby rycerztwa polskiego, s. 909,

Wieladek W.W. Heraldyka czyli opisanie herbow, w hakim ktory hest ksztalcie, oraz, familie rodowitey Sziahty Polskiey, i W. X. Litewskiego, z ich herbami, t. 1., Cz. 1. Waszawa, 1792, s. 122-125.

15 Jablonowki H.a. Herbaldika... s. 40

16 Kohalowicz W..W Herbarz.... s. 13

17 Полацкие грамоты м., 1978, т. 2., с.155, Беларускі архіў, Мн., 1928, т. 2., с. 286

Тапаграфія знаходак манэт і аздобаў

Магілёўская вобласьць

Міхась Белямук

Абідавічы, Быхаўскі р-н

У 1926 г. І. Сербаў раскапаў 8 курганоў і знайшоў сярэбраны драцяны бранзалет і сярэбраны віты пярсьцёнак.

Сербаў [3] б.18

Адаменка, Быхаўскі р-н

У літаратуры называецца Абідня, якая ёсьць урочышчам каля вёскі Адаменка. У 1962 г. ва ўрочышчы падчас раскопаў Л. Побаль знайшоў вельмі рэдкую медзяную манэту —рымскага імп. Геты (209-211), чаканеную ў горадзе Аўгуста Траяна у Фракі (сучасная Балгарыя). На AV манэты пагрудны партрэт Геты з лаўравым вянком на галаве і надпісам: ГЭТАС СЭВ—AVTKПСЕП. На PV манэты сядзіць, праўдападобна, багіня, якая ў правай руцэ трымае трасьцяну, у левай пасудзіну, зь якой выліваецца вадкасьць. Вакол фігуры надпіс: AVGVCTHC -- TRAINHC.

Неабходна адзначыць, што такой манэты няма ў Эрмітажы і Брытанскім музэі. Манэта была перадзена ў Магілёўскі абласны музэй.

У 1960, 1962 і 1967 гг. Л.Побаль падчас раскопкаў знайшоў шклозалочаныя пацеркі.

Побаль [2] б. 389, №38, Побаль [3] б. 127-128 Кропоткин [5] б. 95, №185
Побаль [8] б.97 Рябцевич б. 192, №30 Яніцкая б. 125-127, №2

Аніліна, Слаўгародзкі р-н

У 1892 г. М.В. Фурсаў раскапаў курганы з X-XII стст. У адным з курганоў знайшоў маністы з пацерак, паміж было 12 сярэбраных полых пацеркаў і прывеска сярэбраная ў форме рыбкі.

Яніцкая б. 150, №130

Баранавічы, Бабруйскі р-н

У 1924 г. Інстытут Беларускае культуры разаслаў апытальнік аб знаходках старажытных рэчаў. Атрымалі паведамленьне, што каля вёскі былі знойдзены старажытныя манэты, якія людзі разабралі і няведама, што гэта за манэты.

Штыхов [2] б. 210, №30

Бацьвінаўка, Крычаўкі р-н

У 1976 г. М. Ткачоў дасьледываў курганны могільнік на правым беразе р. Жукаўка. У адным з курганоў былі знойдзены шклозалочаныя пацеркі і тры арабскія дыргемы, але няведама, хто і дзе чаканіў манэты.

Равдина б. 31, №25 ЗПБКБ Магілёў б.279, 1475.

Працяг. Пачатак у №6(16)-3(34)

Брыцалавічы, Асіповіцкі р-н

У 1892 г. У. Завітневіч раскапаў курганы і знайшоў шклозалочаныя пацеркі розных формаў.

Яніцкая б. 150, № 132

Быхаў

У 1946 г. крэпасны вал абсунуўся і людзі, аглядаючы, заўважылі «мяшочак зь сярэбранымі аздобамі з дроту». У гэтым мяшочку таксама былі «арабскія дыргемы». Такое паведамленьне ад краязнаўцы В. Сліжа атрымалі В.Рабцэвіч і А. Стуканаў.

Рабцэвіч і Стуканаў б. 39, №32

Валасавічы, Кіраўскі р-н

У 1892 г. У. Завітневіч правёў раскопкі кургаоў, у якіх знаходзіў шклозалочаныя пацеркі.

Яніцкая б. 150, №134

Васькавічы, Слаўгародзкі р-н

У 1925 г. І,. Сербаў і ў 1961 г. Л.Аляксеяў з З. Сяргеявай каля р. Пясчанка раскапывалі курганныя насыпы і знайшлі арабскі дыргем з 911 г.

ЗПГКБ Магілёў б. 328, №1824

Вець, Быхаўскі р-н

У 1919 г. вецер разьвеяў пясок кургана, і хлопчык П.Няборяў заўважыў гліняны гаршчок, у якім былі бліскучыя сярэбраныя манэты падобныя адна да адной. Людзі іх разабралі, але адна трапіла ў Беларускі Дзяржаўны музэй. Манэта была арабскім дыргемам Саманідаў з Самарканду 913/4 г. Ахмад ібн Ісмаіла.

Харлаповіч б. 322, №64 Фасмер [2] б. 291, №36

Віркаў, Клічаўскі р-н

У 1892 г. У. Завітневіч раскапаў 11 кургаоў і знайшоў шклозалочаныя пацеркі. Праўдападобна, што тады ён знайшоў залататканую істужку (ленту), якая знаходзіцца ў расейскім гістарычным музэі. М.В.Фехнер успамінае аб ёй, але не называе году й абставінаў знойдзеньня. Такія залататканыя істужкі выраблялі ў Бізантыі і былі дарагімі падарункамі імпэратараў у X-XII стст.

Яніцкая б.150, №135 Фехнер б.139, №34

Вотня, Быхаўскі р-н

У нумізматычнай літаратуры называліся мясцовасьці Вотня й Абідавічы, як месцы знойдзеньня манэтаў арабскіх і кіеўскіх. Знаходкі манэтаў прыпісывалі Н.М. Турбіну і А.С. Увараву. Толькі ў 1979 г. Т. В. Раўдзіна пераканаўча даказала, што ўсе публікацыі зь інфармацыямі памылковыя, што знайшоў манэты штабс-капітан Нечаеў у 1873 г. Ён у фальварку Вотня ў 1873 г. раскапаў 2 курганы і знайшоў сярэбраныя манэты кіеўскага

князя Уладзімера Сьвятаславіч: дыргемы арабскія ды сярэбраныя аздобы. Т.Раўдзіна піша: «Некаторыя рэчы з двух курганоў ён (Нячаеў) раздаў сваім прыяцелям. Пасьля нейкага часу Нячаеў аб раскопках расказаў палкоўніку Н.М. Турбіну, каторы сабраў рэчы і 1877 г. перадаў іх графу А. С. Увараву.».Аднак сумніўна, каб Н. Турбін змог сабраць усе знойдзеныя Нечаевым рэчы, паколькі мінула 4 гады . Ведаем, што ён А. Увараву перадаў толькі 3 сярэбраныя манэты кн. Уладзімера, а чацьвёртую абяцаў прыслаць, але абяцаньне ня выканаў. Адносна дыргемаў,то Н. Турбін перадаў не манэту, а гальванакопію, павядоміўшы ,што маецца 2 арабскіх дыргемы. У нумізматычнай літаратуры ў Маркава, Любамірава, Потіна арабскі дыргем прыпісаны Абасыдам Гарун ар-Рашыду. У сапраўднасьці, як расчытаў В.С. Муралевіч, ён належыць Саманідам, чаканены ў Самаркандзе 981/2 г. Нух ібн Мансурам. Адносна другога дыргема інфармацыяў няма.

Сярэбранікі кіеўскага князя Уладзімера Сьвятаславіча ёсьць першага тыпу, яны маюць вушка, значыць, былі выкарыстаныя як падвескі і чаканеныя пасьля 988 г., бо на адной старане выява Хрыста.

Што да аздобаў, то частка іх зроблена зь серабра: скранёвае сяміканцовае кальцо і кольцы дыяметрам 42 мм з дроту.

Марков б. 25, №138 *Любомиров б. 23* *Потин [6] б. 90, №94, 98,*
ЗПГКБ Магілёў б .152, №607 Б *Сотникова и Спасский б. 56, №17*
Равдина б. 37, №40, *Равдина [2] б.91* *Богомольников и Равидна б. 207-213*

Гарожкі, Асіповіцкі р-н

У 1892 г. У. Завітневіч раскапаў курган і знайшоў шклозалочаныя пацеркі розных формаў.

Яніцкая б. 151, №137

Гарожы, Асіповіцкі р-н

У 1892 г. У. Завітневіч раскапаў курган і знайшоў шклозалочаныя пацеркі .

Яніцкая б. 151, №138

Глуск

У 1962 г. падчас пракладкі вадаправоднай трубы экскаватар выкінуў на паверхню сярэбраныя манэты, якія дзеці і людзі разабралі. Што гэта за манэты вестак не атрымалі.

Літаратура і мастацтва (газэта) Мн., 1963, 5 студзеня б.3

Горацкі р-н

Эрмітаж атрымаў арабскі дыргем, знойдзены перад 1940 г. у Горацкім районе, але інфармацыяў няма, дзе чаканеная манэта і кім.

Рабцэвіч і Стуканаў б. 39, №31

Дубейкава, Мсьціслаўскі р-н

У 1890 г. Е. Раманаў раскапаў 3 курганы і знайшоў 66 шклозалочаныя і 7 шклосярэбра-

ныя пацеркі і шарык-званочак пазалачаны.

Яніцкая б. 128, №9, б. 151, № 139 Штыхов [2] б.227, № 304

Соловьева б. 60, №54

Дулебна, Клічаўскі р-н

У 1892 г. У. Завітневіч раскапаў курган і знайшоў шклозалочаныя пацеркі розных формаў.

Яніцкая б. 151, №140

Дымава, Шклоўскі р-н

У 1885 г. Н.М. Турбін раскапаў некалькі курганоў, знайшоў сярэбраныя аздобы.

«Древности» (Московского Арх. Общ.) М.1886, т.IX, вып.2, б. 83-86

Заполье, Клічаўскі р-н

У 1892 г. У. Завітневіч раскапаў курган, у якім знайшоў абломак сярэбранай пласьцінкі з XI—XIII стст.

ЗПГКБ Магілёў б. 248, № 1255

Ігнатаўка, Клімавіцкі р-н

У 1892 г. С. Ю. Чалоўскі раскапываў курганы на беразе р.Сож. Знайшоў сярэбранае скранёвае кальцо і пацеркі сярэбраныя.

Соловьева б.61, №71

Калодзецкая, Касьцюкавецкі р-н

У 1973 г. Я.Е.Рыер дасьледываўкурганы на беразе р .Дзеражні і знайшоў 2 білонавыя бранзалеты, 10 шклозалочаныя пацеркі, сярэбраныя скранёвае кальцо і пярсьцёнак.

Рыер б.30, Рыер [2] б.188

Каменка, Шклоўскі р-н

Каля 1912 г. Е.Раманаў раскапаў курган на беразе р. Днепр і знайшоў на левай руцэ пакойніцы сярэбраны бранзалет, зьвіты з тонкага дроту.

Романов [6] б.54

Карма, Чэрыкаўскі р-н

У 1884 г. А. Лоначаеўскі каля р. Сож раскапаў 20 курганоў, знайшоў шклозалочаныя пацеркі. У 1888 г. Е .Раманаў раскапаў 3 курганы і знайшоў сярэбранае скранёвае кальцо, зьвітае з тонкага дроту.

Соловьева б.61, №90 Яніцкая б.128, №14 Романов б.141-142.

Клімавіцкі р-н

У 1804 г. пасутшок Данільчанка знайшоў вялікі скарб сярэбраных і бронзавых

манэтаў. Губернатар пераказаў у казначэйства 1815 манэт, а казначэйства пераслала ў Эрмітаж Келлеру. 17 сьнежня Эрмітаж зьвярнуў манэты казначэйству, адтуль паслалі ў манэтны двор на сплаўленьне. Манэты былі першых *рымскіх імпэратараў*, але ніхто не апісаў іх, бо былі яны «плохой сохранности». Першы, хто даведаўся аб гэтым скарбе, быў Д.Я.Самаквасаў, але ўратаваць скарб было позна.

Самоквасов б.138, Кропоткин [2] б. 97, № 1386 Кропоткин [4] б.102
Рябцевич б.192, №32

Крычаў

У 1971 г. у разбураным кургане знайшлі абломак арабскага дыргема,

Рабцэвіч і Стуканаў б. 39, № 33

Курганьне, Слаўгародзкі р-н

У 1925 г. І Сербаў раскапаў 4 курганы на правым беразе р. Касалянка і знайшоў 2 сярэбраных нашыйніка.

Сербаў [3] б.18

Лубяны, Бялыніцкі р-н

У 1968 г. І. Арцёменка, раскапаў курган і знайшоў сярэбранае скранёвае кальцо і абломак сярэбранага кальца.

Артеменка б.34 Поболь [2], б.387, №14-15

Лудчыцы, Быхаўскі р-н

У 1892 г. С.Ю. Чалоўскі раскапаў 3 курганы і знайшоў сярэбраны бранзалет. У 1973 г. Я. Рыер раскапаў курган і знайшоў 2 шклозалочаныя пацеркі.

Рыер б.29 *Рыер [2] б. 185-186 Яніцкая б.151, №146*

Любовнічы, Кіраўскі р-н

У 1901 г. селянін Рудаў прыпадкова падчас сельскагаспадарчых заняткаў знайшоў скарб арабскіх дыргемаў. У скарбе было 1210 манэтаў. Цэлых дыргемаў было 541, паламаных 669. Цэлыя дыргемы паслалі: 47 у Эрмітаж, 56 дыргемаў у Пецярбургскі ўнiверсытэт, 438 дыргемаў у музэй Казанскага ўніверсытэту. Што да паламаных дыргемаў інфармацыі няма, праўдападобна, паслалі на сплаў. Няма інфармацыі адносна цэлых дыргемаў, дзе яны былі чаканеныя, кім і калі.

Известия Арх. Ком (Прибовления) СПб, 1902, вып. 2., б.31,
Отчеты Арх. Ком. за 1901 г. СПб 1903, б. 166, 120
Кропоткин б. 93 .№185

Любонічы, Кіраўскі р-н

У 1892 г. У. Завітневіч раскапаў курган і знайшоў шклозалочаныя пацеркі.

Яніцкая б. 151, №147

Лянёўка, Клічаўскі р-н

У 1892 г. У. Завітневіч раскапаў курган і знайшоў шклозалочаныя пацеркі пяці формаў.

Яніцкая б. 151, №145

Бібліяграфія

Полацак №18 Кропоткин [1], Крапоткин [2], Марков, Побаль [2], Побаль [3], Романов, Рябцевич

Полацак №19 Штыхов [2], Яніцкая

Полацак 20 Фехнер

Полацак 21 Сотникова и Спасский

Полацак 22 Равдина, Харлаповіч

Полацак 28 Кропоткин [5]

Полацак 31 Соловьева

Полацак 32 Романов [6]

Л.В.Аляксееў [7] Старажытны Мсьціслаў.—Помнікі ГКБ. Мн. 1971, №1

Л.В.Алексеев. Древний Мстислав. — КСИА, М. 1976, №146

И.И. Атременко. Среднеднепровская экспедиция. — А.О. за 1968. М. 1969

В.В. Богомольников, Т.В. Равдина. О находках монет из Вотни. — Сов. Арх. М. 1979, №2

П.Г.Любомиров. Торговые связи древней Руси с Востоком в УIII—XI вв —Ученые записки саратовского униврсистета. Саратов 1923, т. 1, вып. 3

Л.Д. Поболь [8] Итоги изучения древностей железного века Белорусского Поднерповья. —Древности Белоруссии. Мн. 1969

Т.В. Равдина. Погребения с древнерусскими монетами. —Сов. Арх. М. 1979, №3

Я.Р. Рыер. Аб находках старажтынарускіх помнікаў Магілёўшчыны.—Помнікі ГКБ Мн. 1974, №4

Я.Р. Рыер. [2] Изучение курганов в Могилевском Поднепровье. —Сов. Арх. М. 1976, №2

Д. Я. Самоквасов. История русского права. Варшава 1884, т.2.

І. А. Сербаў. Вынікі археалагічных дасьледваньняў каля Нова-Быхава і на сярэднім Сажы. — Працы Першага зьезду дасьледчыкаў бел. археолягаў і археографаў.17-18 студзеня 1926 г. Мн. 1926

М.В. Фурсов Курганные раскопки в пяти уездах Могилевксой губ. в 1892 г. —Труды IX Арх. съезда в Вильно в 1893 г. М. 1895 г. т.1

1. Манэта рымскага імпэратара Геты

2. Срэбранік кн. Уладзімера

Як зьнішчалі генафонд беларускай нацыі

Уладзімір Міхнюк
Якаў Паўлаў

Відавочным вынікам працы камісыі Затонскага зьявілася тое, што ўжо ў другой палове 1929 г. у Беларусі рэзка ўзмацьніліся жорскія нападкі на так званы нацыянал-дэмакратызм, а таксама па яго «агентуру» ў партыі—нацыянал-апартунізм, у вобразе якога мроіўся галоўны класавы вораг. Рэзка зьмянілася ў бок жорскасьці і класавай непрымірымасьці ў ацэнках пазіцыі кіраўніцтва ЦК КП(б)Б, якому Затонскі прад'явіў прэтэзіі ў «перманентных уступках нацыяналістам», «зацяглай палітыцы заігрываньня зь вярхушкай інтэлігенцыі (уключаючы сюды і тую яе частку, якая мае партбілеты), «хатнім разрашэньнем разнагалосьсяў». Дасталося, як выказваўся маскоўскі рэвізор, і «першым піянерам беларускага культурна-нацыянальнага руху»—Купале, Коласу, Жылуновічу, Ігнатоўскаму, Зарэцкаму, Гартнаму, Глыбоцкаму (Дубару), Дубоўку, Ждановічу, Лёсіку і многім іншым.[1] Больш таго, ён скардзіўся на тое, што *«некаторымі дзеячамі першых антысавецкіх урадаў, якія цяпер прадстаўляюць беларускую культуру ў навуковых установах, нават не лічачы ганебным сустракацца з гэтымі «піянерамі» беларускай культуры за шклянкай кавы, а то і больш моцнага пітва»*. Некаторыя-ж кіраўнікі ЦК, як напрыклад, сакратар ЦК Вілевіч *«былога белага эмігранта Некаршэвіча... лічаць цяпер зусім савецкім чалавекам» і патурае яму ў пераутварэньні Інбелкульта ў Акадэмію навук Беларусі.* [2]

Пасьля ад'езду камісіі Затонскага верх у рэспубліцы стала браць тая частка кіруючага складу апарата ЦК КП(б)Б, для якой дырэктывы сталінскага цэнтру зьяўляліся вышэй любых нацыянальных інтарэсаў. Гэта даволі яскрава прасочваецца па зьместу рашэньняў верасьнёўскага пленума 1929 г., якія, па сутнасьці, абгрунтавалі «наяўнасьць» і небясьпеку для Беларусі «контррэвалюцыйнага нацдэмаўскага руху» і вызначылі практычныя меры па яго ліквідацыі. Перамены ў нацыянальнай палітыцы сталі назірацца таксама й у дзейнасьці наркаматаў, партыйных ячэяк, грамадзкіх арганізацыяў, творчых саюзаў і навуковых установаў.

Такім чынам, да пачатку 30-х гадоў жудасны спэктакль пад назвай «нацыянал-дэмакратызм» быў ідэйна і палітычна адрэагаваны. Асаблівае стараньне ў адносінах выкрыцьця непасрэдных носьбітаў нацыянал-дэмакратызму праяўляла газета «Звязда»—цэнтральны ворган кампартыі Беларусі. Дарэчы, Затонскі ў сваім дакладзе даволі настойліва абараняў яе ад крытыкі з боку некаторых аддзелаў і сакратароў ЦК, лічачы гэтую газзету «дастаткова непрыхільнай да нацыяналістаў».[3] Спачатку

Працяг. Пачатак у №3(33)-4(34)

«Звязда» трактавала нацыянал-дэмакратызм як імкненьне паставіць нацыянальныя інтарэсы вышэй класавых, а нацыянальную форму культуры—вышэй яе пралетарскага зьместу. Пазьней, у лістападзе 1929 г. нацыянал-дэмакратызм яна перафарбавала ў «ідэялогію капіталістычных элементаў, якія аказаваюць усялякае супраціўленьне і пад сьцягам буржуазнага нацыяналізму вядуць барацьбу супраць сацыялістычнага будаўніцтва». Газета разважала, што калі нацыяналізм ёсьць на Украіне, у Татарыі й іншых рэспубліках, то павінен ён быць і ў Беларусі: «Законы і логіка класавай барацьбы агульная і для Беларусі.[4]

Адносіны да «праслойкі інтэлігенцыі» мяняліся даволі рэзка. Ад палітыкі схіленьня ўсіх яе сіл на бок савецкай улады , як зусім яшчэ нядаўна фіксіравалася ў рэзалюцыях партыйных зьездаў і канфэрэнцыяй, стаў назірацца пераход да палітыкі яе дэферэнцыяцыі і разьяднаньня. Барацьба з той яе часткай, якую вызначалі як нацыяналістычную і шавіністычную, а таму класава варожую, прыроўнівалі да барацьбы «з кулаком і нэпманам». Сутнасьць тэрмінаў «нацыянал-дэмакратызм», «нацыяналізм», «нацыяналістычныя элементы», нацыяналістычныя ідэялы» сталі вызначацца як імкненьне да буржуазна-дэмкаратычнай дзяржаўнасьці. Пад імі стала разумецца прававая небясьпека ў культурным будаўніцтве, тэндэнцыя «вырошчаваць нацыянальную форму культуры на шкоду яе зьместу», ставіць нацыянальныя інтарэсы вышэй класавых. Адсюль было рукой падаць да нацыянал-фашызму, які атаясамліваўся з правым ухілам, контррэвалюцыйнай плыньню, якая нібыта ставіла сваёй мэтай рэстаўрацыю капіталізму ў БССР і адрыў яе ад СССР.

Безумоўна, такія вызначэньні патрабавалі канкрэтных адрасатаў. Зь няўмольнай, загадзя абгрунтаванай логікай, яны разьлічаны былі на персаніфікацыю абвінавачваньняў, выяўленьня кактрэтных носьбітаў «нацдэмаўшчыны», «беларускага шавінізму», зьядналых у законспіраваныя антысавецкія арганізацыі. Карныя органы, уваходзячы ў смак палітычнай вакханаліі, рэгулярна інфармуюць цэнтр аб ненадзейнасьці абстаноўкі ў Беларусі. І Масква адэкватна рэагуе на «вострыя сыгналы».

Сакратара ЦК КП(б)Б Я. Б.Гамарніка (на гэтай пасадзе ён не пабыў нават 1 года) і старшыню ДПУ БССР Р .Піляра, якія вагаліся ў правядзеньні «класава вытраманай» лініі да контррэвалюцыйных плыняў, у першай палове 1930 г. адклікаюць у Маскву. Нават без замены, якая будзе знойдзена толькі праз два месяцы. У пачатку студзеня 1930 г. першым сакратаром ЦК КП(б)Б цэнтр адправіць непрыкметнага раней апаратнага функцыянера ЦК УКП(б) К.Гея. Разам зь ім (у Менск ехалі ў адным вагоне) ў Беларусь прыбудзе і новы шэф ДПУ рэспублікі І. Рапапорт. Шэрыя і да прымітыўнасьці абмежаваныя асобы, яны ў адведзеных рамках аказаліся надзвычай стараннымі й ініцыятыўнымі выканаўцамі чужой волі, пасьлядоўнымі праваднікамі «новага курсу».У якасьці падмогі Гею і Рапапорту Масква накіравала цэлую групу ідэялягічных і палітычных работнікаў накшалт Волкава, Гесена, Ленцнера, Рыўліна, Славіна, Югава, якая не прамарудзіла сябе праявіць: прама ў рукі сьледчых ДПУ яна перадавала «ворагаў пралетарскай дыктатуры», «нацдэмаў», нацыянал-ухілістаў», «перараджэнцаў» і г.д. Адной з галоўных сваіх задач яна лічыла разгром «антысавецкай, контррэвалюцыйнай арганізаці», пад кодавай назвай «Саюз вызваленьня Беларусі» (СВБ). Па фантазіі фабрыкантаў гэтай «справы» яна

павінна была стаць апагеем кампаніі па расправе з нацыянал-дэмкратызмам. Каб пасьпяхова узяць гэтую «вяршыню» ДПУ яшчэ раз грунтоўна вывучыла «лістападаўшчыну», свае ранейшыя «праколы» і «непрадбачаньні», каб не паўтарыць старых памылак.

Па «раскрытай» справе СВБ летам-восеньню 1930 г. было арыштавана 108 чалавек, у тым ліку 25 былых членаў партыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцянераў. За прыналежнасьць да «контррэвалюцыйнай арганізацыі» пастановай судовай калегіі ДПУ было асуджана 90 чалавек, галоўным чынам работнікаў навукі, культуры, мастацтва шэрагу наркаматаў БССР. Сярод іх акадэмікі Беларускай акадэміі навук М. Гарэцкі, В.Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, прафэсары А. Смоліч , А .Цьвікевіч, дзеячы культуры—М.Гурскі, А. Ляжневіч, П. Мядзёлка, М. Красінскі, А. Сак, пісьменьнікі—М. Грамыка, А. Гурло, У Дубоўка, Я. Пушча, наркомы—А. Баліцкі, Дз. Прышчэпаў і іншыя. [5] Гэта быў першы буйны, загадзя падрыхтаваны і добра сплянаваны удар па беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі. Для большасьці з артыштаваных мера пакараньня была адносна мяккай—5-10 гадоў высылкі за межы Беларусі, але гэта не мяняла жудаснасьці палітычнага спэктаклю: карная машына ўжо добра набірала абароты.

Знаёмства з матэрыяламі сьледства (а гэта 29 аб'ёмістых тамоў), асабліва з заключным абвінавачваньнем, дазваляе зрабіць выснову: бадай што галоўным крытэрыем для залічэньня ў СВБ была нацыянальная прыналежнасьць, ня гледзячы на тое, што на самой справе былі арыштаваны і беларусы, і рускія, і палякі, і яўрэі, і украінцы. Але сярод асуджаных судовай калегіяй ДПУ аказаліся 89 беларусаў і 1 рускі—мастацтвазнаўца М.М. Шчакаціхін, які дарэчы, у ацэнцы арыштаванага зафіксаваў, што ён таксама беларус. Усе арыштаваныя былі аб'яўлены мацёрымі нацыяналістамі, перараджэнцамі, прыхільнікамі рэстаўрацыі капіталізму, адрыву БССР ад СССР і арыентацыі на буржуазна-памешчыцкую Польшчу.

Прынамсі, у следчых матэрыялах цяжка знайсьці хоць адно якое-небудзь прамое *сьведчаньне ці выказваньне, якія можна* было-б кваліфікаваць як нацыянал-шавіністычныя. Напрыклад, арыштаваны 14 ліпеня 1930 г. А. Цьвікевіч пасьля чатырох дзён знаходжаньня ў камэры і «задушэўных» гутарак са сьледчымі ўласнаручна паказваў: *«Я прызнаю сябе вінаватым у тым, што да апошняга лета быў нацыянал-дэмакратам, уваходзіў у арганізацыю беларускай інтэлігенцыі пад назвай «Суполка вызваленьня Беларусі». Маё нацыяналістычнае «нутро» менавіта мае нацыянальны настрой і імкненьні, штурхалі мяне ў нацыянальны лягер. У гэтым і выявілася мая контррэвалюцыйная сутнасьць: я не ў стане быў адмовіцца ад салідарнасьці з тымі, хто духоўна быў блізкі да мяне, хто зьявіўся прызнаным лідэрам нацыянальна-культурнага руху, як, напрыклад, Янка Купала і Якуб Колас... Ігнатоўскі, Жылуновіч і інш. Ці ў стане я быў у той час назваць гэтую групу контррэвалюцыйнай? Прызнаюся, што такія меркаваньні ніяк не маглі прыйсьці ў маю галаву. Як я мог называць контррэвалюцыянерамі Я. Купалу, Ігнатоўскага—камуніста, наркама асьветы, Я. Коласа, Прышчэпава —нарксма земляробства М.Чарота, Жылуновіча, прызнанных пралетарскіх пісьмень-нікаў і інш».* [6] Але на такія парадаксальныя «дробязі», што відавочна вынікалі з паказаньняў арыштаваных пасьля іх «адпаведнай апрацоўкі» ніхто з аўтараў

палітычнага сьцэнарыя і рэжысёраў самога «працэсу» не зьвяртаў ніякай увагі.

Між іншым, трэба адзначыць, што завадатары «справы СВБ», па першапачатковаму сцэнарыю, колькасьць членаў «выкрытага нацыянал-дэмакратычнага падпольля« вызначалі ў некалькіх соцен чалавек. Галоўную ролю ў ім ДПУ намагалася адвесьці У. Ігнатоўскаму. У сьпіс членаў кіруючага цэнтру СВБ былі таксама ўнесены Я. Купала й Я. Колас. Але ў творцаў «справы» адбылася асечка: адсутнасьць колькі-небудзь абгрунтаваных доказаў у многіх выклікала сумненьні ў належнасьці Ігнатоўскага, Купалы й Коласа да СВБ, што вымушан быў прызнаць на кастрычніцкім 1930 г. пленуме ЦК КП(б)Б сам шэф ДПУ Г. Рапапорт.[7] Шчырыя прыхільнікі нацыянальнай ідэі, яны тым ня менш рашуча і цьвёрда адхілілі ўсе абвінавачваньні у свой бок. Купала больш таго, наадрэз адмовіўся, як аб гэтым паведамляў К. Гей у пісьме сакратару ЦК КПП(Б) П. Постышаву, *«пайсьці насустрач нам у сэнсе хаця-б асуджэньня контррэвалюцыйнай дзейнасьці сваіх сяброў — удзельнікаў і кіраўнікоў «саюзу»*. Дарэчы, у гэтым-жа пісьме Гей сцьвярджаў: *«Янка Купала ўваходзіў у кіруючы цэнтр «Саюза вызваленьня Беларусі», зьяўляўся ідэйным цэнтрам нацдэмаўскай контррэвалюцыі, што знайшлі адлюстраваньне ў яго творчасьці. Побач з творамі цалкам па зьместу савецкімі ў яго маюцца вершы і кулацкага і непасрэдна контррэвалюцыйнага зьместу. Запрошаны для перагавораў у ДПУ, Янка Купала настойліва адмаўляў сваю прыналежнасьць да якой-бы там ні было контррэвалюцыйнай арганізацыі і не выказаў ніякага жаданьня пайсьці насустрач нам у мэтах хоць-бы асуджэньня контррэвалюцыйнай дзейнасьці сваіх сяброў—удзельнікаў і кіраўнікоў СВБ. Мы вырашылі не дамагацца ад Я.Купалы прызнаньня аб удзеле ў «Саюзе вызваленьня Беларусі» і сканцэнтраваць свае сілы на патрабаваньні выступіць з адкрытым асуджэньнем контррэвалюцыйнай дзейнасьці групы беларускіх інтэлігентаў, арыштаваных па справе СВБ»*.[8]

Ня вытрымаўшы той ганьбы і маральнага ціску (нахабства сьледчых у час выклікаў і допытаў у ДПУ), а таксама той тайнай гульні, якая вялася вакол паэта, Я. Купала на зыходзе лістапада 1930 г. зрабіў спробу на самагубства [9]. Той-жа Гей вызначыў гэты ўчынак песьняра *«як пратэст супраць нашай палітыкі барацьбы з нацыянал-дэмакратызмам»*. Непакоячыся аб гонары мундзіра свайго ведамства, кіраўніцтва ДПУ прымусіла параненага Я. Купалу падпісаць падрыхтаваны чэкістамі «пакаянны»

Я. Ціхановіч

ліст, які 10 сьнежня 1930 г. быў надрукаваны ў рэспубліканскіх пэрыядычных выданьнях. Зьяўляючыся натурай спакойнай, роўнай, сьціплай, паэт у той-жа час быў глыбока ранімы, надзвычай чульлівы, сарамлівы і кволы (Г. Гарэцкі). У тыя нялёгкія для яго дні ён павёў размову пра мудрага гісторыка, які прыйдзе і разбярэцца ва ўсім пасапраўднаму, раскажа праўду пра час, людзей і падзеі.

Прыдзе новы мужны гісторык,
А ён прыдзе—ужо ён ідзе—
І сказ дзіўны, праўдзівы ад зорак,
І да зорак аб нашых прасторах,
Аб падзеях, людзях павядзе...

Брудная справа з пакаянным» лістом Я.Купалы фізычна і маральна ўзрушыла У. Ігнатоўскага, узмацьніла яго адмоўную рэакцыю да арганізатараў і натхніцеляў «справы СВБ». Ён быў адным зь першых, хто хутка зразумеў, што сапраўды яго чакае, хто здолеў пранікнуць у мімікрыю таталітарнай сыстэмы, у таямніцы сутнасьці палітычнай гульні з нацыянальнай інтэлігенцыяй і наканаванасьць яе трагічнага лёсу. Вярнуўшыся пасьля чарговага допыту ў ДПУ, які адбыўся 3 лютага 1931 г., на наступны дзень У. Ігнатоўскі стрэлам з браунінга абарваў сваё жыцьцё.

Напалоханыя замахам на сваё жыцьцё Я. Купалы і самагубствам Ігнатоўскага карныя ворганы на некаторы час накалькі сьцішылі кампанію выкрыцьця нацдэмаў, часткова зьнялі і часткова зьмянілі абвінавачаньні ў яго адрас: у прынятай 25 сакавіка 1931 г. прэзыдыумам ЦКК УКП(б) «Рэзалюцыі па справе беларускіх нацыянал-дэмакратаў» ацэнка Ігнатоўскаму ў параўнаньні з папярэдняй (групавая барацьба) была заменена на іншую. Ён упамінаецца толькі ў ліку тых дзеячоў, якія нібыта служылі прыкрыцьцём «контррэвалюцыйнай буржуазна-нацыяналістычнай інтэлігенцыі» і канцэнтравалі ў сваіх руках частку работы па нацыянальна-культурнаму будаўніцтву (выдавецкая справа, Акадэмія навук, перападрыхтоўка настаўнікаў і некаторыя іншыя»)[10] Характэрна, што змягчальныя ацэнкі знаходзіліся ў сакрэтных дакументах і прызначаліся толькі для вышэйшага партыйнага кола: у кіруючых эшалонах улады яшчэ не да канца былі ўпэўнены ў сваёй «праваце», у падтрымцы нават тых, на каго абапіраліся на месцах.

Набіраўшы моц таталітарны рэжым яшчэ страшыўся усплеску незадаволенасьці, супраціўленьня мас. Таму беларусафобы так і не рызыкнулі на адкрыты працэс супраць СВБ, хоць нешта падобнае мела месца на Украіне: з 9 па 17 красавіка 1930 г. у Харкаве адбыўся судовы працэс над 25 дзеячамі нацыянальнай культуры з так званага «Саюза вызваленьня Украіны». Відавочна пэўную ролю ў лёсе СВБ адыграла і тое, што на папярэднім сьледстве поўнасьцю вінаватымі сябе прызналі толькі 25 чалавек. Звыш 40 арыштаваных цьвёрда заявілі: *«Вінаватымі сябе ні ў чым не прызнаём. У СВБ ніколі не былі і аб яго існаваньні даведаліся толькі ад сьледчых ДПУ».* Каля 20 чалавек «прызналіся» часткова, што абазначала пэўнае прызнаньне сваіх памылак і недахопаў у навуковай, культурнай и грамадзка-палітычнай дзейнасьці, якія ніяк не падпадалі пад артыкулы крымінальнага кодэкса. Арганізатары справы СВБ палохаліся і таго ,каб на адкрытым судовым працэсе не адмовіліся і тыя, хто прызнаўся пад час сьледства, бо добра ведалі, якімі метадамі і сродкамі былі дабыты тыя прызнаньні. Таму было вырашана матэрыялы СВБ накіраваць у судовую калегію ДПУ для

вынясеньня несудовага прыгавору.

Пасьля васьмі месяцаў сьледства 18 сакавіка 1931 г. судовая калегія ДПУ вынесла рашэньне: 4 чалавека—камуністы, адказныя дзяржаўныя работнікі (А. Адамовіч, А. Баліцкі, П. Ільючонак, Дз. Прышчэпаў) атрымалі па 10 гадоў папраўча-працоўных канцлягероў. 10 красавіка быў вынесены несудовы прыгавор астатнім 86 беларускім інтэлігентам у першым пакаленьні. 8 чалавек (М. Адзярыха, Я. Бядрыцкі, А. Дарашэвіч, П. Жаўрыд, Ф.Ждановіч, М. Каспяровіч, А. Сак, І. Цьвікевіч) атрымалі па 5 гадоў канцлягераў, П. Біндзюк —3 гады Гулага. Усе астатнія былі высланы на 5 гадоў у розныя аддалённыя раёны СССР. У працэсе сьледства справу на 18 чалавек давялося спыніць: ва ўнутраную турму ДПУ «амэрыканку» яны вернуцца некалькі пазьней, і іх напаткае яшчэ больш трагічны лёс.

Сфабрыкаваная ДПУ «Справа СВБ»— лішні доказ таго, што менавіта сумленныя і здольныя на самастойную думку лепшыя прадстаўнікі беларускай нацыі ўяўлялі для прыхільнікаў таталітарызму найбольшую небясьпеку. У гэтым быў свой дакладны разьлік:распачаць рэпрэсіі зь першых, найбольш разумных і аўтарытэтных у структурах улады, асьветы, культуры. А гэта азначала, што з авансцэны трэба было убіраць (калі не фізычна, дык маральна) усіх тых, хто мог думаць, разумець і аналізаваць сутнасьць сталінскага «крутога пералому», хто быў здольны на супраціўленьне і таму ўяўляў найвялікшую небясьпеку. Разам з тым прасьледвалася мэта запалохаць асноўную масу нацыі, сканструяваць мадэль паводзін кожнай асобы, узор для пераймањня. Меркавалася так, што калі ўжо з прызнанымі аўтарытэтамі, вядомымі дзеячамі і навукоўцамі так абышліся, то што чакаць людзям простым, радавым працаўнікам? І калі ўжо яны ня вытрымалі, каюцца, узводзяць паклёп на сябе і блізкіх сяброў, то людзям маленькім трэба весьці сябе цішэй вады і ніжэй травы, маўчком маліцца, каб пранесла. У такіх абставінах у многіх чалавечае сумленьне, узьнеслыя імкненьні, высокія ідэялы і мэты ўступалі месца маўклівасьці, страху, прыстасаванасьці, пакорлівасьці. Паступова ў рэспубліцы складаваліся тыпы пляскаючых у далоні канфармістаў— усхваляваных і ўшаноўваючых перамогу сацыялізму мас. У такіх абставінах даносы і самаагаворы станавіліся ня проста бяшкоднымі і зручнымі зьявамі, а нават грамадзянскімі учынкамі, нормай паводзін: сцьвярдажючая сыстэма стварала і сабе падобную асобу грамадства.

Па заканчэньню тэрміну высылкі ці канцлягераў амаль усім асуджаным у справе СВБ у 1937 г. тэрміны былі альбо падоўжаны на 2-3 гады, альбо асуджаны паўторна да вышэйшай меры пакараньня. Некаторых «нацдэмаў» «караючы меч пралетарскай дыктатуры» напаткаў другі ці трэці раз у 1949-1952 гг. на толькі той падставе, што раней яны былі асуджаныя. Усе тыя, хто быў ператвораны ў «лягерную пыль»,альбо перажыў лягернае ліхалецьце, у 1956-1960 гг. і 1988 гг. рэабілітаваны.

Адначасова з СВБ у 1930 г. ДПУ «раскрыла» й іншыя «контррэвалюцыйныя, шкодніцкія й дыверсыйна-шпіёнскія арганізацыі». У прыватнасьці быў «ускрыты» беларускі філіял «працоўнай сялянскай партыі» (ПСУ). Па гэтай справе ў травені 1931 г. на розныя тэрміны зьняволеньня і высылкі былі асуджаны 59 чалавек. У тым-жа годзе «выявілі» яшчэ адно «контрэвалюцыйнае гняздо»— беларускі філіял «Прампартыі: «згодна пастановы судовай калегіі ДПУ Беларусі ад 12 верасьня 1931 году рэпрэсіям было падвергнута 30 чалавек з так званага «Саюзнага

бюро РСДРП (меньшэвікоў). Усьлед за тым было «скрыта» яшчэ некалькі разгалінаваных, арганізацыйна аформленых малалікіх арганізацыяў [10]. Такім быў пачатак масавых палітычных рэпрэсыяў супраць лепшай, найбольш сьвядомай і адукаванай часткі беларускай нацыі.

Летам-весеньню 1930 г. хваля арыштаў пракацілася і па Акадэміі навук Беларусі. Да схопленых раней дадалася яшчэ 30 яе супрацоўнікаў [11]. Сярод іх было 7 акадэмікаў зь ліку першых, абраных менш чым два гады назад пры пераўтварэньні Інбелкульта ў Беларускую акадэмію навук. Ноччу «чорны воран» увёз у безвядомасьць М.Азбукіна, братоў Гаўрылу і Міхаіла Гарэцкіх, А. Дубаха, І.Дылу, Ф.Забела, М.Колняровіча, Я. Кіпеля, У. Красноўскага, М. Мялежку, У. Пічэту, У. Пракулевіча, І. Сушынскага, П. Трэмповіча, А. Цьвікевіча, А. Шлюбскага, Б.Эпімах-Шыпілу і шмат іншых. Старанныя сьледчыя паставілі ім у віну мэтанакіраванае аб'яднаньне ў групу, якая вяла «варожую контррэвалюцыйную дзейнасьць», скіраваную «супраць дыктатуры пралетарыяту і на зрыў пасьпяховага сацыялістычнага будаўніцтва». Ні больш, ні менш. Менавіта з такой фармулёўкай 6 сьнежня 1930 г. пастановай Саўнаркома БССР яны будуць пазбаўлены сваіх званьняў і навуковых ступеняў [12].

У кастрычніку 1930 г. і верасьні 1932 г. па рашэньню ЦК КПЗБ у Беларусь з Польшчы сталі вяртацца палітэмігратны ,якія калісьці удзельнічалі ў стварэньні БНР. І амаль адразу-ж яны былі западозраны ў шпіёнска-дыверсыйнай і тэрарыстычнай дзейнасьці на карысьць Польшчы. Ужо восеньню 1932 г. органы ДПУ «выявілі» буйную контррэвалюцыйную арганізацыю пад назвай «Беларускі нацыянальны цэнтр». Паводля «зьвестак» чэкістаў ячэйкі БНЦ існавалі ў шэрагу дзяржаўных, гаспадарчых, навучальных, навуковых і ў культурных установах Беларусі—Дзяржплане, наркаматах асьветы, аховы здароўя, сувязі, Акадэміі навук, БДУ, Беларускай сельгасакадэміі, Саюзе пісьменьнікаў, Беларускай ваеннай акругі й інш. Сьледства ў хуткім часе «раскрыла 50 паўстанцкіх ячэек, 19 дывэрсыйных і 4 тэрарыстычных груп, 20 шпіёнскіх ячэек і рэзідэнтур, філіялы БНЦ у Горках—21 чалавек, Беразіне—27 чалавек, Гомелі —17, маладзёжную арганзіацыю БНЦ у складзе 47 чалавек [13]

(Працяг будзе)

Бібліяграфія

1. Нёман, 1992, №9, с. 130-135
2. Тамсама. с. 135
3. Тамсама
4. Маладосьць, 1992, №6, с.111
5. Маладосьць, 1993, №1, с. 213, 220. 221
6. Ігнаценка І., Кароль А. Усевалад Ігнатоўскі і яго час. Мн., 1991, с .92,94
7. ЦДА РБ, ф. 4, воп. 21, с. 1243, арк. 94
8. ЛіМ, 1988, 19 жніўня
9. Ігнаценка І., Кароль А. Усевалад Ігнатоўскі і яго час. Мн., 1991, с .115-116
10. Тамсама
11. Гл. : Возвращенные имена . Сотрудники АН Белоруссии, пострадавшие в періюд сталинских репрессий, Мн., 1992, с. 7.
12. Ігнеценка І., Кароль А. Назв. товр. с. 90.
13. Беларуская мінуўшчына, 1993, №3-4, с. 46-52

Паказаньні арыштаў А.Смоліча

Зам. председателя ОГПУ БССР тов. Гродису

Идеология национал-демократизма, выявленная со всей полнотой, благодаря работе ОГПУ, имеет некоторые точки соприкосновения с моими взглядами, но в основном существенно от них отличается. Мотивируя свою деятельность национальными целями, нацдемократы видели их осуществление в условиях буржуазной государственности. Национальную политику Компартии, они, как и великодержавные шовинисты, считали неискренней и недолговечной и скорее были недовольны,чем радовались ее развертыванию. Основным мотивом их деятельности было стремление к власти, к Белорусской Народной Республике. Поэтому и массовая их работа имела целью прежде всего создание политической силы, при помощи которой можно было бы бороться за буржуазную белорусскую государственность. Но в основе политических сил лежали классовые интересы, и поэтому нацдемы должны были связать судьбу своего движения с антисоветскими классовыми группами городской и гл. образом сельской буржуазии, несмотря даже на то, что эти группы сильно денационализированы, что они совсем недавно относились к белорусской культуре с открытой враждой. Поэтому, в отличие от своих прежних показаний, я считаю, что в антисоветских нацдемовских организациях совсем необязательно участие всех или даже большинства белорусских культурников, всех «сьвядомых белоруссов», но за то там скорее можно встретить антисоветские элементы самой различной национальной окраски. Очевидно, что и методы массовой работы здесь должны быть также, как и вообще в конспиративных политических партиях. Среди них большую роль должна играть непосредственная пропаганда. Так я представляю теперь себе существо нацдемократизма и его отношений к массовой работе на основе разрозненных высказываний его отдельных представителей и логических из них выводов, на основе опубликованных данных следствия. Все эти установки, естественно, должны вести к созданию массовой конспиративной организации. Возникла таковая или не возникла, я не берусь утверждать. Но можно думать, что Красковской после неудачных попыток привлечь меня к этому делу (а может быть и раньше) нашел все-же себе единомышленников среди академической или вообще верхушечной интеллигенции. Быть может подобную работу провел кто-либо другой из нацдемов, и в результате получилась та группа контрреволюционных заговорщиков, готовившихся к войне и интервенции, о которой пишут теперь газеты и к которым по какому-то печальному недоразумению причисляют и меня.

Из сказанного уже достаточно ясны те крупнейшие различия в отношениии к Советской власти и советской работе, которые существовали между мной и нацдемами. Я целиком стоял на советской платформе и с ужасом узнал уже во время следствия о контрреволюционных замыслах нацдемовской группы, органически противных моему сознанию и тем не менее приписываемых теперь и мне заодно с нею. Все это для меня вдойне тяжело потому,что я стремился

до конца слиться с советской общественностью, чувстововать себя ее частью, жить ее жизнью,ее радостями и печалями и для меня ее мнение особенно важно, ее удары особенно болезненны. Я не знаю всех причин постигшего меня несчастья, но если ими являются вышеописанные мои показнаия об участии в работе САБ-СВБ, то я очень прошу ОГПУ принять во внимание условность этих моих поаказаний, мое определенно отрицательное отношение ко всякой нелегальной организации, наконец, мои советские взгляды и настроения. Конечно, моя легальная работа была, к сожалению, также полезна для нацдемократов, и они вправе поставить ее в ряд своих достижений также, напр., как и работу многих нацоппортунистов. Но я, таким образом, не хотел содействовать их работе, не думал никогда о борьбе против диктатуры пролетариата, о замене ее БНР ни чем-либо подобным. После создания БССР и развития в ней национальной работы БНР потеряла для меня всякую привлекательность. Кроме того, я не верил в возможность ее осуществления, и вообще не была она моим идеалом ни для ближайшего, ни для отдаленного будущего.

В связи с этим считаю необходимым отметить существенную для его дела ошибку, которая, очевидно, при переписке или переводе вкралась в мои показания, цитированные на сесии ЦИК БССР и.т. Голодедом, и которую я бы очень просил показать, что мы т.е. и др. работники НКЗ-ма, проводя свою работу, имели в перспективе БНР (якую мы меркавалі ў выглядзе БНР»). Я не помню и одного разговора с работниками НКЗ-ма о БНР, и такое показание могло бы с моей стороны быть клеветой на них и на себя. Оценивая во время следствия деятельность НКЗ-ма при Прищепове, я действительно пришел к выводу, что она, способствуя сохранению и развитию капиталистических элементов,тем самым подготавливала для БССР капиталистический путь развития, политическим результатом которого могла бы явиться буржуазная государственность. Но сознательно к этой цели мог никто и не стремиться, во всяком случае тольки стремился к ней я. До разоблачения прищеповины в 1929 году я совершенно искренне считал политику НКЗ-ма согласной с политикой партии и вытекающей из общих установак НЭП, а следовательно, ведуюшй к укреплению, а не к уничтожению диктатуры пролетариата. Это мое мнение о прищеповщине было ошибочным, но в то время я не слыхал, чтобы кто-либо ее оценивал по иному. Во всяком случае у меня не возникало такой мысли, что политика Прищепова может привести к реставрации капитализма, к БНР.

Возвращаюсь теперь к вопросу о раскрытой ОГПУ нацдемовской группе и попытаюсь ответить, какими путями и возможностями она располагала для влияния на массы.

Нацдемы вели оживленную националистического характера пропаганду среди масс и в школе. В пошлые годы хорошие возможности для этой цели давала повторительные курсы для учителей, которые из года в год устраивались НКП-росом во всех округах. Нацдемы (Лесик и др). охотно выезжали на такие курсы в качестве лекторов по белоруссоведению и широко использовали эти курсы для своей пропаганды.Такую же, но более длительного характера пропаганду вели они в педтехникумах, в университете, и успели воспитать в нацдемовском духе значительные кадры молодежи. В результате среди учительства как низших школ, так и семилеток и

педтехникумов появилось много национально-настроенных элементов. В сочетании с определенным классовым сознанием, которое могло иметь место у выходцев из буржуазных слоев города и деревни, их настроения оформлялися в определенно антисоветскую нацдемовскую идеологию, отдельные проявления которой, несмотря на разбросанность учительства, нашли себе отражения в прессе. Молодые преподаватели педтехникумов из числа окончивших БГУ, различные преподаватели белорусосоведения, могли развивать нацдемовскую пропаганду не хуже своих и учителей и влиять таким образом на дальнейшее создание нацдемовских элементов среди местных работников. Если ко всему этому прибавить, что до самого последнего времени школы были наполнены националистическими учебниками, националистеческой изящной литературой (к которой нередко относятся и произведения литературной молодежи, не говоря уже о ярко нацдемовской поэзии нашенивцев), то вся эта литература в обязательном порядке проходила через работу школы, то станет ясными громадные возможности и влияния нацдемократизма на массы через школу. В какой мере эти влияния были организационно использованы, я не знаю, но думаю, что в очень незначительной. О массовых нацдемовских организациях, если бы они существовали в сколько-нибудь заметных размерах, былобы хоть что-нибудь слышно в тех кругах, где я вращался, и до начала арестов.

Националистическая пропаганда велась и среди студентов-медикиов и среди студентов-агрономов (в Горках, я думаю, ее вели многие молодые преподаватели) и в других специальных колах. Однако, ни в какое сравнение размеры этой пропаганды с работой среди учительства идти не могут. Среди соответствующих профессий до сих пор вообще мало даже лиц сколько-нибудь серьезно белорусизировавшихся.

Другим путем националистического влияния на массы могли быть краеведческие организации. Наблюдать близко их работу мне не приходилось, так как к краеведению я имел отношение только в 1924 г., когда по поручению НКП-са организовал Белорусское ЦБ краеведения по образцу такого же учреждения в РСФСР. Но в то время местных организаций еще почти не было. Широкая работа по организации краеведческих обществ и кружков началась уже при руководстве ЦБ краеведения г. Виленстовичем в 1925 г., когда начал выходить журнал «Наш край», были разработаны и утверждены нормальные уставы. Позже Виленстовича сменил т. Казак, который был председателем ЦБК до последнего времени и работал в этом направлении очень активно. По своим заданиям каждое краеведческое общество было как-бы маленьким районного масштаба Инбелкультом. Естественно, что и его политическое лицо равнялось по Инбелкульту. Туда собиралась преимущественно национально-настроенная интеллигенция. В своей работе они, как и Инбелкульт в те годы, больше всего внимания обращали на памятники старины, фольклор, народное искусство и т.д. и только в последнее время начинает развиваться производственное марксистское краеведение. На необходимость последнего я обыкновенно указывал при прохождении планов ЦБ краеведения через президиум Инбелкульта, но оставался в меньшинстве. Вообще я никакого влияния на краеведческую работу после 1924 года не оказывал и даже не числися среди многочисленных сотрудников «Нашего края». Из местных краеведов я почти никого не знаю и не представляю себе их

общественного лица и настроений. Скорее всего преобладают здесь всё те же националистические элемнеты учительской среды, о которой уже говорилось выше. Конечно, ни коим образом нельзя всем краеведам приписать анитсоветские настроения или даже национализма, но все же нацдемовская организационная работа среди них весьма вероятна, так как они безусловно представляют из себя благоприятную для этого среду, и так как линия ЦБ краеведения и «Нашего края» была не лишена националистических тенденций. Иногда и сами по себе краеведческие организации могли служить для прикрытия конспиративных организаций, хотя с другой стороны, следует иметь виду, что оны обычно находятся в поле зрения районной администрации и общественности, что члены их разбросаны по району у собираются довольно редко, так что большинство этих товариществ существует, вероятно ,только на бумаге.

Из отдельных краеведческих обществ наиболее акитвными и людными являлись краеведческие общества при ВУЗах—БГУ, Горецкая Академия — и техникумах. Эти общества иногда устраивали даже специальные курсы по краеведению, на которых преподавали обычно работники БАН и данных Вузов. Наиболее деятельным было краеведческое общество при БГУ. Можно думать, что здесь также проводилась и наиболее широкая нацдемовская работа, во всяком случае среди его актива было много национально настроенного студенчества. Для постоянного участия в работах Общества был приглашен и ряд преподавателей университета (Пичета, Сербов, Збитковский, Федющин и др.) Я такого приглашения почему то не получил и потому в работе общества участия не принимал, и о ней не осведомлен.

Состав работников ЦБ краеведения в последние годы был националистический. Наиболее активным его работником являлся М. Касперович, секретарь ЦБК и теоретик краеведческого движения. В прежние годы он провел широкую работу по организации краеведческой сети в Витебском округе. Он бывший белорусский эсер, а в последнее время находился под большим влиянием и покровительством В.Ластовского, что указывает до известной спетепни и на идеологическое родство. Впрочем выступления его на различных собраниях были в общем советского характера по внешности хотя и с некоторой националистической краской. Редактор «Нашего края» З. Бядуля —нашенивец, человек вообще несколько неустойчивых политичсеких взглядов, вряд ли мог принимать активное участие в организационной нацдемовской работе. Больше возможностей для этого имели разъездные инструктора ЦБС Журавский и другой, фамилии которого я не помню (писатель «Узвышша»). Это уже пожилые люди, чрезвычайно сдержанные ,так что ни их истории, ни взгядов я не представляю .По характеру своей службы они объезжали и инспектировали краеведческую сеть на местах. Возглавлял ЦБК в продолжение последних 4-х лет партиец Казак А.З., человек, как мне казалось, старавшийся проводить партийную линию и влиять в этом направлении как на своих сотрудников, так и вообще на коллектив БАН, но тем не менее сильно зараженный национал-оппортунизмом. Так, за направление журнала «Наш край» он ответственнее не менее, чем официальный (вернее технический) редактор его Бядуля. Но все же, полагаю, что какой-либо антисоветской работы он покрывать бы не стал и поэтому, если она велась сотрудниками ЦБК, то должна была быть сильно законспирирована.

(Працяг будзе)

Памяць зямлі

Вяртаньне

Сьвятлана Менская

Максім Багдановіч выйшаў з гімназіі. Вецер моцна дзьмуў з Волгі і раздуваў крысы ягонага паліто. Ня верылася, што ў Яраслаўю прыйшла вясна. Было зімна, але на душы ўсё сьпявала. Хутка, вельмі хутка, ён здасьць экзамены, атрымае дыплём Яраслаўскай мужчынскай гімназіі і паедзе на Бацькаўшчыну. Ён, нарэшце, пабачыць Беларусь, акунецца ў роднае адраджэнскае асяродзьдзе, пачуе прыгажосьць роднае мовы. А далей — далей праца на карысьць Бацькаўшчыны, намаганьні праславіць яе як мага мацьней.

Максім Багдановіч выйшаў з гімназіі. Але нешта прымусіла затрымацца яго каля цяжкай брамы. Сёньня сапраўды шчасьлівы дзень, скончына гімназіская навука. Няўжо ён больш ніколі ня вернцца, сюды ў ягоную Alma Mater? Максім агляўнуўся. Сколькі зьвязана ў яго з гэтым месцам! Сябры, любімыя настаўнікі, літаратурны гурток... Не, ён яшчэ вернецца сюды.

Праз 83 гады Максім Багдановіч сапраўды вярнуўся ў Яраслаўль. Каб застацца тут назаўсёды. 28 травеня 1994 на Чырвонай плошчы, ля будынку Яраслаўскага дзяржаўнага ўніверсытэту, былой мужчынскай гімназіі, быў устаноўлены бронзавы помнік Максіма Багдановіча. Другі помнік нашаму земляку за межамі Беларусі.

Гісторыя стварэньня й ўстаноўкі помніка Максіма Багдановіча ў Яраслаўлі, у нечым нагадвае няпросты лёс самога Максіма.

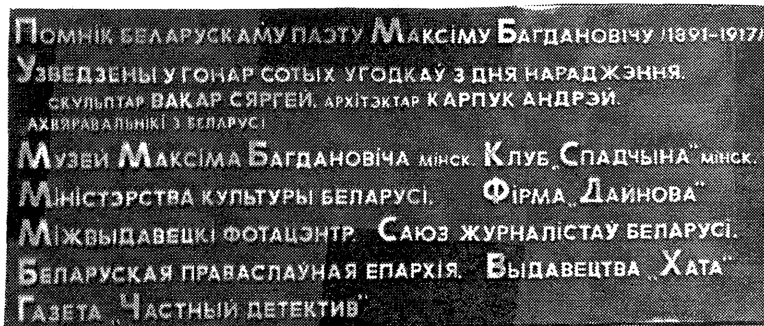
Ідэя пабудовы помніка нашаму славутаму земляку ў Яраслаўлі, горадзе, дзе вялікі беларускі паэт правёў большую частку свайго жыцьця, дзе былі напісаны ягоны адзіны прыжыцьцёвы зборнік «Вянок» і амаль уся крытычна-публіцыстычная спадчына, належала старшыні клюба «Спадчына» Анатолю Беламу. Ён-жа ў 1991 годзе і пачаў збор грошаў на пабудову помніка. Ягоную прапанову падтрымаў ня толькі Менскі культурна-асьветніцкі клюб «Спадчына», Міністэрства культуры Беларусі, музэй Максіма Багдановіча ў Менску, Беларуская Праваслаўная япархія, фірма «Дайнова», Міжвыдавецкі фотацэнтр, Саюз журналістаў Беларусі, выдавецтва «Хата», газета «Частный детектив», але і беларусы Амэрыкі: Ніна і Павел Агалец, Уладзімір Бакуновіч, Міхась Белямук, Мікалай Валатоўскі, Мікалай Грэбень, Браніслаў Даніловіч, Мікалай Латушкін, Яўген Макарэвіч, Міхась Каленік, Кастусь Калоша, Сяргей Карніловіч, Пётр Нягода, Мацьвей Рэпкаў-Смаршчок.

Скульптар Сяргей Вакар, які працаваў над гэтым помнікам больш за 10 гадоў,

падарыў першую (рабочую) гіпсавую мадэль скульптуры. (Адзін зь яго варыянтаў помніка Максіма Багдановіча, устаноўлены ў Менску каля Беларускага дзяржаўнага тэатру опэры і балета) Праз некалькі месяцаў помнік быў адліты ў броньзе і перавезены ў клюб «Спадчына». Мастак-архітэктар Андрэй Карпук зрабіў архітэктурны праэкт помніка. А далей... Далей пачаліся доўгія перамовы міністэрства культуры Беларусі зь яраслаўскімі ўладамі. Зараз, калі помнік стаіць у Яраслаўлі, ня хочацца ўзгадваць, колькі прыйшлося вытрымаць старшыні клюбу «Спадчына», дамагаючыся, каб ужо гатовы помнік быў перавезены ў Яраслаўль і устаноўлены. Час—больш як 2, 5 гады—гаворыць сам за сябе.

Нарэшце, доўгачаканы дзень адкрыцьця прыйшоў. 28 травеня 1994 года. Даволі халодны для гэтага часу дзень. Але тое, што адбывалася на адной з галоўнейшых плошчаў Яраслаўля сагравала душу. А 3-й гадзіне ля помніка сабраліся гарадзкія ўлады, сябры беларускай дэлегацыі, мастакі, скульптары, пісьменьнікі і жыхары Яраслаўля. Адрыцьцё помніка стала вялікай падзеяй у жыцьці гэтага аднаго з найпрыгажэйшых волжскіх горадоў, у якім працавалі і жылі многія беларусы: сям'я Багдановічаў, Усевалад Ігнатоўскі, выкладчыкі і студэнты Менскага настаўніцкага інстытута (1915-1918 гг.). Менскага мэдычнага інстытута (1941-1945) і многія іншыя.

Ядзьвіга Грыгаровіч, рэктар Беларускага унівэрсытэта культуры, прызналася пазьней, што яе зьдзівіла ня толькі колькасьць людзей, што прыйшлі на адкрыцьцё помніка, каб падзяліць зь беларусамі гэтую радасьць, і ня толькі ўдзячнасьць, зь якой яны прымалі гэты падарунак гораду. Самае галоўнае было тое, што яраслаўцы аказаліся вельмі дасьведчанымі аб жыцьці Максіма. Яны ведалі, дзе жыла сям'я Багдановічаў, дзе вучыўся Максім, у якім доме даўжэй за ўсё працаваў беларускі паэт. Яраслаўцы, якія прыйшлі на адкрыцьцё помніка, многія беларусы па паходжаньню, не хавалі свайго захапленьня помнікам, яны прызналі, прынялі нашага клясыка Максіма Багдановіча.

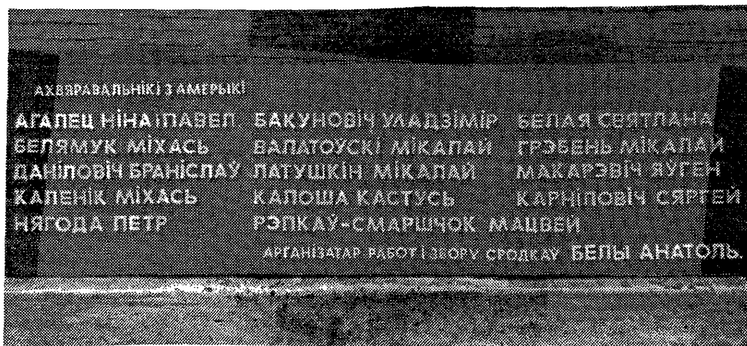

Памятныя дошкі зь імёнамі ахвярадаўцаў помніка паэту Максіму Багдановічу.

Мэр горада Віктар Валанчунас, між іншым, беларус па паходжаньню, сказаў у сваім выступленьні, што адкрыцьцё помніка ёсьць значная падзеі ў жыцьці горада, гэты дар г. Яраслаўлю яшчэ раз пацьверджвае цесную сувязь паміж Яраслаўлем і Беларусьсю. А яшчэ мэр горада парадаваў усіх добрай навінай. Домік-музэй М. Багдановіча, які захаваўся, зноў-жа дзякуючы намаганьням мясцовых краязнаўцаў, журналісткі Сьвятланы Белай і старшыні клюбу «Спадчына» Анатоля Белага пера-адзены на баланс мэрыі горада. Гэта значыць, што зь філіялу музэя-усадьбы расейскага паэта Мікалая Някрасава «Карабіха» ён ператвараецца ў самастойны музэй. Акрамя таго, мэр горада паабяцаў аддаць дом, які стаіць каля музэя М. Багдановіча для культурных патрэбаў беларусаў Яраслаўля, якія яшчэ ня маюць сваёй арганізацыі, але, думаецца, арганізуюць яе.

У сваёй прамове, якая гучала на мове Максіма Багдановіча, пісьменьнік Алесь Петрашкевіч сказаў:

—Мы адкрываем помнік ня проста паэту, мы адкрываем помнік паэту геніяльнаму, нашаму беларускаму Лермантаву. Гэта другі помнік за межамі Беларусі, пастаўлены нашаму славутаму земляку. Першы ўзьведзены паэту Я. Купале ў Нью Ёрку. Многа сэрца і душы, усклаў у тое, каб гэты помнік зьявіўся на гэтай зямлі наш зямляк Анатоль Белы і яго дачка Сьвятлана, якая займалася дасьледваньнямі жыцьця і творчасьці Максіма Багдановіча. Нельга абмінуць і той дапамогі нашых суайчыньнікаў, якія жывуць за мяжой. Ад свайго імя, імя Саюзу пісьменьнікаў Беларусі хачу перадаць шчырую падзяку беларусам Амэрыкі, якія далучыліся сэрцам і душой да гэтай сьвятой справы па стварэньню помніка нашаму клясыку беларускай літаратуры. Лёс раскідаў беларусаў па ўсім сьвеце, і сёньня, беларусаў за межамі Беларусі, прыкладна-ж столькі, сколькі беларусаў жыве на Бацькаўшчыне. Няхай-жа Максім Багдановіч будзе той нітачкай, якая зьвязвае нашыя гарады, нашыя народы і нашыя

Памятныя дошкі зь імёнамі ахвярадаўцаў помніка паэту Максіму Багдановічу.

ўзаемаадносіны. Няхай гэты помнік стане сымбалем нашай дружбы.

Старшыня клюба «Спадчына» Анатоль Белы, які арганізаваў з дапамогай аўтазавода дастаўку скульптуры на месца, і прыехаў у Яраслаўль за тыдзень перад адрыцьцём помніка, каб непасрэдна пад яго ным персанальным аглядам адбылася устаноўка помніка, у сваёй прамове падкрэсьліў аб тым, што Яраславію зьвязваюць зь Беларусьсю даўнія сувязі.

—Менавіта сюды, І. Быхоўскі выхадзец зь Беларусі, прывёз у Спаскі манастыр «Слова пра паход Ігаравы», выдатнейшы помнік культуры ўсходніх славянаў. Менавіта беларускія майстры XYII стагодзьдзя рабілі іканастас царквы Ільлі Прарока, які і сёньня зьдзіўляе сваёй прыгажосьцю. У час першай сусьветнай вайны сюды быў эвакуіраваны Менскі настаўніцкі музэй, дзе выкладаў У. Ігнатоўскі... Гэтыя прыклады можна працягваць. Максім Багдановіч таксама зьвязвае нашыя народы. І адкрыцьцё гэтага помніка тут, у Яраславіі, помніка, у стварэньні якога прынялі ўдзел і беларусы далёкай Амэрыкі, гэта яшчэ раз сьведчаньне аб нашых сувязях.

Выступленьне Алеся Петрашкевіча

Пасьля адкрыцьця помніка да Максіма Багдановіча падыходзілі яраслаўцы. Міхаіл Савіцкі, мастак па прызваньню, які працаваў з братам Максіма, Паўлам Адамавічам Багдановічам у Яраслаўскім хіміка-механічным тэхнікуме (Павел Адамавіч выкладаў там хімію) ня мог ня выказаць свайго захапленьня помнікам, лепшага, на яго думку, ў Яраслаўлі.

Антаніна Салаўёва, беларуска, сказала, што гэтае месца стане для яе куточкам Беларусі.«Мне верыцца, што аднойчы беларусы, якія жывуць сёньня ў Яраслаўлі, прыйдуць да помніка, паклоняцца і скажуць: «Вітаем цябе, мая Беларусь.»

Людміла Воўкава, таксама нашая суайчыньніца ў Яраслаўлі, дадала: «Я дакладна ведаю, што ў маім жыцьці адбылася значная падзея. У Яраслаўлі я маю сваю Беларусь. І праходзячы з сваёй дачкой каля помніка Максіма Багдановіча , я абавязкова пакладу да яго свае лепшыя кветкі. Мы пастаім і памарым аб сваёй роднай Бацькаўшчыне, адчуем, яе дыханьне і прысутнасьць».

Уладзімір Ждан, беларус па паходжаньню, сааўтар архітэктурнага праэкту помніка: «Мне вельмі прыемна, што гэты помнік стаіць на яраслаўскай зямлі.І мне думаецца, што наш беларускі паэт аб'яднае беларусаў Яраслаўскай зямлі, бо ён будзе

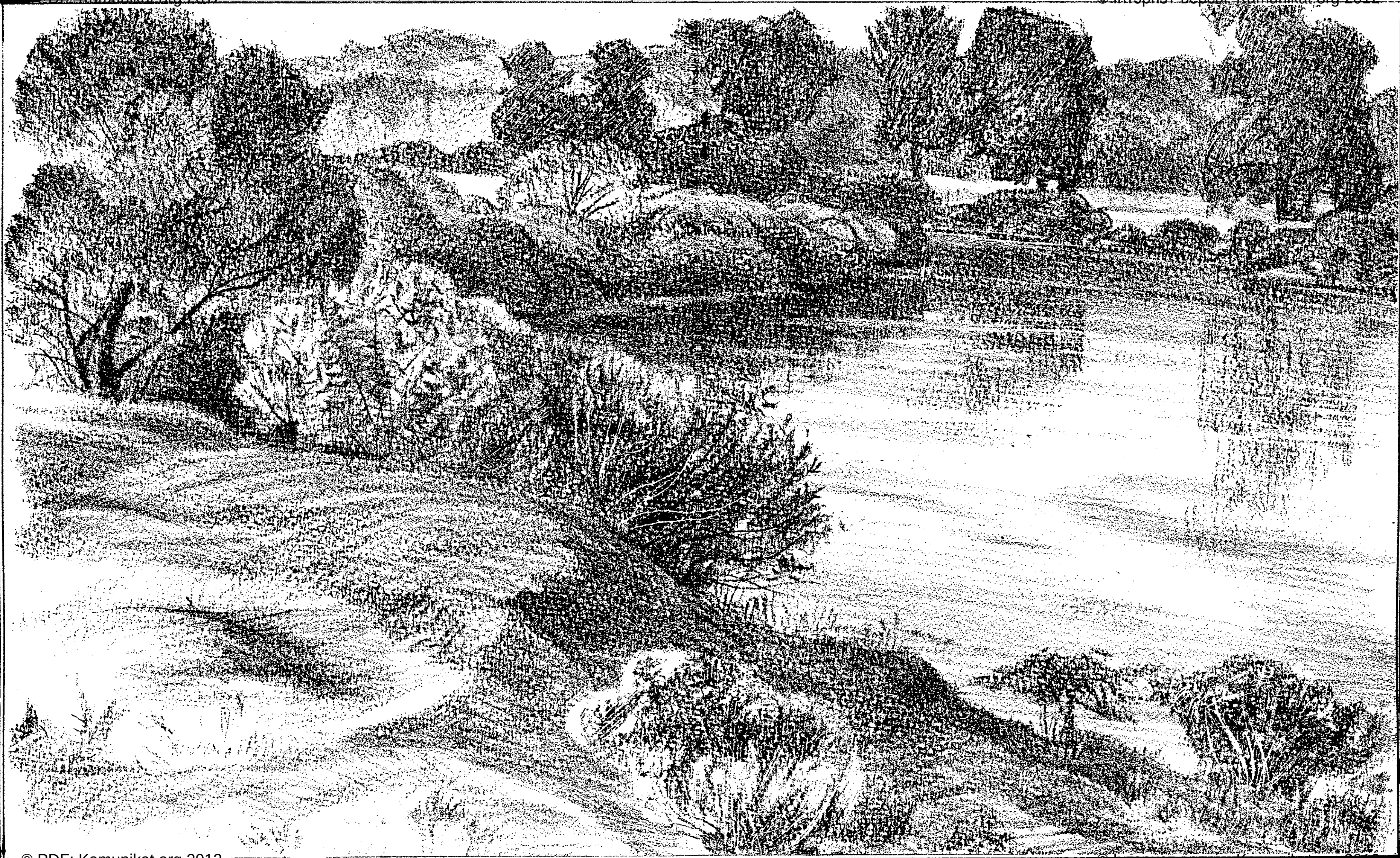
нам прыкладам, як, знаходзячыся за межамі Бацькаўшчыны служыць роднай Беларусі».

Максім Багдановіч вярнуўся у Яраславію. Наш Максім стаіць каля гімназіі, рабіна ціха схіліла галаву над ім. Беларусы адарылі сьвет многімі арыгінальнымі таленавітымі людзьмі. І прыйшоў час несьці праўду аб гэтых людзях, несьці гэты дар усяму сьвету, каб сьцвердзіць нашу годнасьць, каб сцьвердзіць саміх сябе сярод іншых народаў.

Бронзавы Максім Багдановіч быццам-бы спускаецца па прыступках з гімназіі да нас. Бронзавы Максім сочыць зоры, слухае нашыя размовы. Скульптар Сяргей Вакар надзяліў гэты помнік душой. І душа Максіма Багдановіча, як і ўся ягоная спадчына належыць нам, беларусам. Беражыце яе.

На адкрыцьці помніка Максіма Багдановіча.
Выступае старшыня клюбу «Спадчына» Анатоль Белы.

© PDF: Kamunikat.org 2012
© Інтэрнэт версія: Kamunikat.org 2012

Роднае слова

Із агню ды ў полымя

Міхась Кавыль

Тарахцяць па ўхабістай дарозе два лёгкія танкі і дзьве аўтамашыны-трохтонкі з кузавамі, абцягнутымі сіня-чорным брэзэнтам, адзін танк наперадзе машынаў, а другі—ззаду. У адной машыне, у кабіне з шафёрам сядзіць Прэзыдэнт БЦР прафэсар Радаслаў Астроўскі, а ў кузаве «сьвіта». У другой машыне — пара немцаў з аўтаматамі, жаўнеры Беларускай Краёвай Абароны зь вінтоўкамі, а пасярод іх адзін цывільны—Язэп Лабач. Прэзыдэнт БЦР едзе ў Слуцак, а Язэп Лабач у вёску Ляснуі, што ў 20-ці кіламетрах ад Слуцку. Дзесяць гадоў ня бачыўся Язэп з роднымі. Зь вялікім цяжкасьцямі дабіўся Язэп, пры дапамозе Сымона Юр'явіча Краўцова, дазволу ў гера Шрэдара. І вось, едзе... Каб ведаў, што яго спаткае ў дарозе і ў вёсцы, сядзеў-бы ў Менску і ня рыпаўся. На шашы Менск-Слуцак, што цягнулася па роўнедзі палеў і сенажацяў, ім нічога не пагражала: там партызаны не асьмельваліся нападаць, бо ім ня было куды хавацца. Лес—другая справа. Там «бярозы і сосны— партызанскія сёстры». Залёгшы пад тымі «сёстрамі», мсьціўцы спаткалі танкі і машыны вінтовачным агнём і гранатамі. Танкі і машыны затрымаліся, із кузава выскачылі два немцы і беларускія жаўнеры. Яны пахаваліся з-за танкамі, паляглі за коламі машынаў і пачалі страляць. Нягучную страляніну стрэльбаў час ад часу аглушалі стрэлы танкавых гарматаў і разрывы снарадаў. Язэп таксама выскачыў із кузава і схаваўся за колам, пазіраў на катавасію, але прыняць у ёй удзел ня мог, бо жаданай зброі ня меў. Чамусьці ён не баяўся, што яго заб'юць. Ён ляжаў за колам так, што кулі яго дастаць не маглі. Катавасія хутка спынілася. Партызаны адступілі. Нікога не забілі, толькі ранілі ў руку немца. Седзячы ізноў у кузаве, Язэп успомніў катавасію болей страшную. У травені 1942 г. каля Харкава дзьве нямецкія танкеткі ганяліся за чырвонаармейцамі па зялёнаму стэпу Украіны, былі простаю наводкаю ўнатоўкі бездапаможных жаўнераў. Бездапаможным ня было чым адбівацца ні проціватанкваных стрэльбаў, ні «молатаўскіх кактэйляў». Тое паляваньне немцаў Язэп параўноўваў з тым, як ён адганяў гурт авечак, якія лезьлі ў шкоду. Ён зьнімаў з галавы шапку і запускаў над пярэднімі авечкамі, што пасьпяшалі паласавацца жытнім руном. Шум шапкі палохаў авечак, і яны шыбалі назад. Нямецкія танкеткі кідалі сьмяротныя«шапкі» ў чараду бездапаможных перапалоханых чырвонаармейцаў. Пасьля разрыву снарада некалькі чалавек, закрычаўшы, падалі, а жывыя кідаліся ўправа альбо ўлева, а там іх накрывала гарачая «шрапнэль». Праўда, паляваньне на «русішэ швайн» працягвалася нядоўга: танкеткі ня мелі напэўна, болей снарадаў, а таму і павярнулі назад.

Язэп сядзеў тады пад страхою школы і наблюдаў за расправай.

Лясною дарогаю ехалі даўгавата. Па баках шашы шумелі зялёныя стромкія хвоі і лапістыя яліны, жоўта-чырвоныя бярэзіны і кляны. Гледзячы праз незацягнуты брэзэнтам зад кузава на лясную прыгажосьць, Язэпу чамусьці ня верылася, што ідзе вайна, што могуць ізноў паляцець у іх гранаты партызанаў. І чамусьці прыгадалася, як ён ў клюбе, калі быў яшчэ падлеткам, глядзеў кіно. Там таксама бегалі ад дрэва да дрэва ўзброеныя людзі, стралялі. То былі паўстанцы Кастуся Каліноўскага. За што яны тады змагаліся, Язэп добра не разабраўся. А вось за што змагаюцца партызаны, ведаў добра, але іх адвагу не адабраў, бо яны змагаліся за савецкую ўладу.

Неўзабаве небясьпечны лес застаўся ззаду. Сонца схавалася за далягдядам, але нібы на ўспамін аб сабе, размалявала ў ружовы колер бухматыя хмары. Недалёка ад вёскі Ануправічы калёна затрымалася. Немец, начальнік над калёнай, падыйшоў да машыны, у якой ехаў Язэп і сказаў, што «гер Лабач можа злазіць і ісьці «на сваіх» у вёску Лясную.» Язэп задумаўся: да Лясное ад Ануправіч кіламетраў дзесяць. Лясоў да самай вёскі няма, але трэба несьці цяжкі чамадан. Хацеў сказаць пра гэта немцу і папрасіць,каб давезьлі да Слуцак, дзе Язэп спадзяваўся заўтра, у нядзелю, спаткацца зь нейкім зь вёскі Лясной на базары, куды ён калісьці прыносіў прадаваць яйкі. Пакуль ён пра гэта думаў, прыйшоў на дапамогу перакладчык, Анатоль Плескачэўскі, ад'ютант Астроўскага: «Ведаеш што, Лабач? Паедзем з намі ў Слуцак. Там сягоньня Прэзыдэнт БЦР будзе рабіць даклад пра сучаснае становішча ў Беларусі. Я ведаю, што ты працуеш у прапагандзе, дык табе, як кажуць і Бог вялеў паслухаць Прэзыдэнта». Язэп згадзіўся ехаць. За нейкія паўгадзіны апынуліся ў знаёмым невялікім горадзе, пратарахцелі па бруку да будынку гарадзкога кіно і затрымалсія. Выступленьне Прэзыдэнта БЦР было назначана на сёмую гадзіну вечара. Заля ўжо была перапоўнена людзьмі, чакалі людзі, каб пабачыць Беларускага Прэзыдэнта, паслухаць, што ён скажа. Прэзыдэнт быў праводжаны на сцэну бургамістрам Слуцка і прадстаўлены прысутным, сярод якіх было шмат немцаў на чале з Гэбітепмісарам, а таксама нямала партызанаў. Астроўскі ахарактарызваў незайздроснае становішча Беларусі і Беларускае Цэнтральнае Рады, не баючыся казаць праўду ў вочы немцам, якія «ўсё яшчэ недаацэньваюць Беларускую Краёвую Абарону,не даюць дастатковa зброі, спадзяюцца ўсё яшчэ справіцца з ворагам сваімі сіламі». Казаў Прэзыдэнт і аб сваіх захадах па «адчыненьню вачэй» вышэйшым нямецкім кіраўнікам на правакацыі партызнаў, пра жорскія расправы зь нявіннымі, справакатаванымі «мсьціўцамі» людзьмі.

—Запэўніў,—казаў Прэзыдэнт, мяне гаўляйтэр Кубэ, што неабудманыя напярэдадні крокі не паўторацца. Будзем спадзяваца, што не паўтарацца.

Далей ён працягваў:

—Я перакананы, што сярод вас тут ёсьць нямала і партызанаў, якія ці то прыйшлі зь цікавасьці, ці можа з заданьнем мяне забіць, бо тыя, хто паслаў іх сюды, відаць, ня маюць іншых аргумэнтаў, апрача рэвальверу ці гранаты. Але я гэтым не праймаюся, бо на сваім жыццьці я ўжо ня раз быў «ці на возе, ці пад возам».Я прайшоў і царскія, і польскія турмы, але не зважаючы на ўсё, надалей змагаюся за ідэю вольнае і незалежнае Беларусі... А за што змагаецеся вы, партызаны? За Сталіна, які замест

абяцанае нашаму селяніну зямлі, адабраў ад яго і той невялічкі кавалачак, які ён меў? Замест абяцанае волі—увёў калгасную паншчыну, а тых, хто супрацьставіўся калектывізацыі, а іх у нас было болей чымсь два з палавінаю мільёны, замарыў голадам і холадам у далёкай тайзе Сібіры. Цяпер, калі яму прыперла, дык ён пяе песеньку. Але памятайце, што калі міне небясьпека, дык Масква ізноў вас загоніць у калгасы ды будзе трактаваць вас як рабочую скаціну. Я ведаю, што вы-б хацелі адказаць мне на гэта, але баіцеся. Вы-б хацелі сказаць мне, што за немцам вам жылося ня лепш, чым за Сталіна,а часам можа й горай. І гэта праўда. Але не забывайце, што ідзе жорская вайна, падчас якое і за аднаго, і з другога боку гіне шмат народу. Кепскі той каманьдзір, які ня дбае пра свайго салдата. Таму вось і немец дбае ў першую чаргу пра свайго салдата, а лёсам людзей на акупаванай тэрыторыі цікваіцца пастолькі, пакольлкі гэта важна для вайсковых мэтаў. Я ня маю да вас, партызаны, ніякай ненавісьці, наадварот, я вельмі цаню вашую адвагу і вашую ахвярнасьць, бо-ж вашае жыцьцё ў лесе хіба незайздроснае: і галадна, і халадна, і вошы заядаюць. Магчыма, што гэта папярэднія памылкі, дапушчаныя нямецкім камандаваньнем, загналі вас у лес, але цяпер часы зьмяніліся. Ня думайце, што за тое, што вы партызанілі вас будуць расстрэльваць. Не, я атрымаў запэўненьне ад гэнеральнага камісара, што кожны, хто здасьць зброю дабраахвотна, зможа спакойна ісьці да свае сям'і, і заняцца сваёю працаю. Паверце, што я заклікаю вас выйсьці із лесу не для таго, каб пазьней вас ашукаць. Я раблю гэта з поўнай адказнасьцю за свае словы для вашага собскага дабра. Калі вы пераканаеце мяне, што вашая акцыя прынясе шчасьце нашаму народу і вольнасьць нашай караіне, дык я тады сам перайду да вас, каб супольна біць і Сталіна, і немцаў. Але ў вас, партызаны, няма такіх аргумэнтаў, бо-ж за гэты час вы самі пераканаліся, што засыланыя Сталіным людзі, абрабавалі нашыя сёлы, больш, чым гэта зрабілі немцы. І таму я, гэтакі самы сын Случчыны, як і вы, яшчэ раз заклікаю вас выйсьці із лесу і здаць зброю нашаму акруговаму афіцэру Беларускай Краёвай Абароны, які забясьпечыць вам свабодны паварот да вашых сем'яў.

Заля доўга грымела ад воплескаў.

Язэп сядзеў наперадзе. З аднаго боку побач зь ім сядзеў прыгожы беларус, а з другога—былая яго хлапчукоўская сымпатыя Зоська Зеньчык, якая выйшла замуж за случчака. Зоська і запрасіла Язэпа пасьля прамовы Прэзыдэнта да сябе да хаты.

Раненька,а шостай гадзіне, Язэп да сьвіты Прэзыдэнта не пайшоў, а праспаў амаль да полудня. Спаў-бы і далей, але разбудзіла Зоська і сказала, што яна была на базары і там бачыла Вінцуся Зайца із Лясной, які прыехаў на базар: яна папрасіла яго, каб узяў аднавяскоўца, нават былога сябру Язэпа Лабача. Хуценька выпіўшы чарку самагонкі і закусіўшы прынесенай Зоськай каўбасой, пашыбавалі яны на базар, Зоська паказала Язэпу на воз, на якім сядзеў Вінцусь, цмокнула Язэпа ў склонь і павярула назад.

Прыехаў Язэп з Вінцусем Зайцам у Лясную, калі добра сьцямнела, бо правалэндаліся ў дарозе з возам: рассыпалася кола. Пакуль сяк-так прыладзілі палкі замест кола, непрыкметна вечар асядаў зямлю.

Вінцусь жыў пры езьдзе ў Лясную, браўся падвезьці Язэп да сярэдзіны вёскі, дзе жыла маці Язэпа, але Язэп падзякаваў і, ўзваліўшы на плячо чамадан пайшоў па знаёмай вуліцы да роднага дому. Падумаў

Язэп, ідучы: «Ці жывая хоць маці?» Апошні раз быў ён дома ў 1937 годзе. Пісаць із Менску родным баяўся, каб не даведаліся партызаны, што ён жывы і працуе ў Менску, каб не нарабілі бяды маці. Прамінуў ён ужо хату бабкі Альжуты, якая калісь злавіла яго ў сваім садзе, падыйшоў да брамы сваёй хаты і пачуў ззаду грозны голас:

—Рукі ўгору і марш наперад.

Язэп падняў левую руку, бо ў правай быў чамадан. Зірнуў на таго, хто яму крычаў: пазнаў у ім даўняга свайго ворага, Лойку Ігнася із Грэзка. Ён сядзеў на кані, які перабіраў на мейсцы нагамі. Лойка быў у чорнай шынэлі, трымаў у руках аўтамат, накіраваны на Язэпа. Бачачы, што Язэп не падымае другую руку, вызьвярыўся:

—Падымай і другую.

—Я не магу,— сказаў Язэп,— у мяне чамадан

-—Кідай чамадан і падымай, такую тваю бальшавіцкую мацьь

«Вар'ят», — падумаў Язэп, але паставіў на зямлю чамадан і падняў і правую руку.

—Марш наперад, —скамандаваў Лойка. Язэп без чамадана памкнуўся ісьці, але Лойка загадаў узяць «свае бомбы». Ніякіх, вядома, там бомбаў не было, толькі вопратка і такія-сякія падарункі для маці. Пакуль прыгнаў той Язэпа да калгаснай канторы, дзе мясьцілася самаахова, правая рука адзеравянела. У канторы знаходзілася чалавек пяць паліцаяў і немец, высокі малады, самаўпэўнены шэф беларускіх паліцаяў. Ён сядзеў за сталом, унурыўшыся ў паперы, на ўвайшоўшых не зьвяртаў увагі, Язэп злосна паглядзеў у вочы свайго ворага. Немец падняў галаву, паглядзеў зьдзіўлена на незнаёмага хлопца,на чамадан, што стаяў каля яго на, перавёў запытальны пагляд на свайго службіста, нібы пытаючы: «А гэта яшчэ што за выбрык?»

Лойка азваўся: «Гер капітан. Затрымаў я падазронага чалавека». Немец да Язэпа: «Дакументы». Ён крыху «шпрэхен» па-беларуску. Язэп даў «аўсвайс» і праўку з месца працы. Праглядзеўшы дакументы, немец крыкнуў на Лойку: «Швайнэ ран! Герайс!» Лойка выскачыў із канторы, як куля. Немец спытаў у Язэпа, да каго ён прыехаў і ці доўга думае заставацца ў Лясной. Язэп адказаў, што прыехаў пабачыцца з маткай і сястрой, зь якімі ня бачыўся якіх сем гадоў. Як доўга затрымаецца тут ня ведае: будзе залежыць аб абставін. Немец сказаў:«Можаш ісьці да сваіх родных, але будзь асьцярожны».

Калі Язэп накіраваўся да дзьвярэй, да яго падыйшоў паліцай і сказаў, што ён праводзіць суседа да хаты, а яшчэ адрэкамендаваўся: «Я —Юзік «чорцік». Так ахрысьцілі мяне дзяўчаты».

Ідучы побач Язэпа, «чорцік» растлумачыў: «Гэты Лойка нейкі чокнуты ў мазгавеньку. Наш шэф Ганс адзін раз хацеў яго прыстрэліць, бо ён узяў у тваёй маткі тры бутэлькі самагонкі і прыгразіў застрэліць яе, калі пажаліцца. Твая маці ня спужалася і пажаліся Гансу. Вось чаму я і вырашыў праводзіць цябе. Калі той вар'ят удумае памсьціца табе, я яго прыкончу.

Хутка яны дайшлі да хаты Мальвіны, маці Язэпа. Язэп падзякаваў «чорціку» і яны разьвіталіся.

Маці яшчэ рухавая на свае пяцьдзесят гадоў, ажно пабялела ад нечаканасьці, калі адчыніла дзьверы і пабачыла сына, якога не спадзявалася ўжо пабачыць. Пасьля абдымкаў, пацалункаў, як толькі прыселі за стол вячэраць, пачуўся грукат у вакно. Маці паказала Язэпу рукой падпечак, а сама спакваля пайшла ў сенцы спытаць, хто прыйшоў. Да яе ўжо два разы прыходзілі партызаны, як даведаўся Язэп пазьней, пы-

талі: «Ваш сын дома?» Думала яна не без падставы, што зьявіліся тыя самыя «госьці», а таму і сказала Язэпу хавацца ўпадпечак, У хаце на камінку капцела газоўка, вокны былі занавешаны чорнымі фіранкамі, і партызаны Язэпа не ўбачылі, як ён хаваўся. Маці адказала партызанам, што яна ўжо дзесяць гадоў ня бачыла сына і нічога пра яго ня ведае. «Не брашы, старая падла», —крыкнуў адзін з «мсьціўцаў». Мы ведаем, што твой сын дома». Партызаны адпіхнулі Мальвіну, каб існці ў хату, але ў гэты час на вуліцы нехта застрачыў із аўтамата. Гэта «чорцік» вяртаўся із дому ў кантору, убачыў трох незнаёмых у двары суседкі, ня ведаючы, хто гэта: партызаны, ці свае паліцаі прыйшлі па самагонку, на ўсякі выпадак пусьціў чаргу вышэй галоў незнаёмых. Партызаны кінуліся ў сад, а там недалёка было да Вераб'ёўскай пушчы. Юзік, «чорцік», не стаў гнацца за імі, а з Мальвінай зайшоў у хату.

Нечакана нехта ізноў забарабаніў у вакно. Маці памкнулася існці ў сенцы, але «чорцік» затрымаў яе словамі: «Я пайду». Неўзабаве ён вярнуўся зь немцам, капітанам Гансам Лебке і двумя паліцаямі. Яны прыйшлі, бо пачулі аўтаматную чаргу. «Чорцік» расказаў, чаму ён страляў. Ганс пачухаў патыліцу, вылаяўся і сказаў Язэпу, каб ён з маці тут не заставаліся, а перабраліся ў другое мейсца. У той-жа вечар Язэп з маткай перабраліся да Ганны, сястры Язэпа, якая жыла недалёка ад паліцэйскай канторы. Ганна была замужам за самым старшым братам Манькі й Ярослава Вярбіцкіх. Міхась быў хворы на сухоты, у войска яго не ўзялі. Язэп пражыў у іх які тыдзень. Носа із хаты не высоўваў, баяўся «лесавікоў». Маці хадзіла ўдзень у сваю хату, каб пакарміць парсюка і курэй, а начаваць вярталася да дачкі. Міхась распытваў у Язэпа пра Маньку, Ярослава. Выслухаўшы Язэпа, сказаў: «Прападзе Манька ні за горш». Адзін раз ён папрасіў Язэпа дастаць у Менску нейкіх лекаў ад сухотаў,бо «душыць мяне кашаль, крывёю харкаю». Каб заспакоіць Міхася, Язэп абяцаў дастаць «нямецкага, вельмі моцнага лякарства», а сам думаў: «Нічога ўжо табе не паможа, Міхаська».

Сястра Ганна хадзіла, як прыбітая, неяк пастарэла не па гадах. А была-ж першая весялуха на ўсю Лясную, колькі ведала песьняў і прыпеўкаў. Прызналася Язэпу, што пагарачылася выходзіць замуж за Міхася, мела добрага хлопца, але здурнела. «Той, першы мой, і цяпер не дае спакою, угаворвае, каб кідала гэтага «нябожчыка». А я не магу яго кінуць, шкода мне яго».

Бачачы такую бяду Ганны, маці таксама спахмурнела. А яшчэ баялася партызанаў, Язэп вінаваціў сам сябе за сваё няпуцёвае, як ён лічыў, жыцьцё. Ён пераживаў, што із-за яго пакутвае маці: сядзеў у турме— плакала, таілася ад людзей, што яе надзея стаўся «ворагам народу», чакала, што і яе заграбастаюць. Не заграбасталі, але не даюць спакою сталінаўскія «мсціўцы». Язэп прасіў маці, каб яна ехала зь ім у Менск, але яна нават і слухаць пра гэта не жадала

—Што людзям, тое і мне будзе, калі вернуцца «нашы», —казала яна.—Я з партызанамі не ваюю, а разоў пару частавала нават самагонкай. Яны-ж некаторыя нават з нашай вёскі. Шкада мне іх, што яны пакутуюць у пушчы, дзе толькі ваўкі бегаюць ды мядзьведзі.

—А пашкадавалі-б яны мяне, каб тады выцягнулі з падпечка?—спытаў Язэп.

—А хто іх ведае. Той, што абзываў мяне нядобрым слова, канешне, не пашкдаваўбы. Але маглі там быць і лепшыя, ня ўсеж яны азьвярэлі.

Прыйшоў «чорцік» і з абурэньнем прамовіў, што вар'ят Лойка злавіў двух партызанаў. Не злавіў, а яны самі прыйшлі із лесу, а ён якраз стаяў на пасту каля пушчы. Яны апавядалі ў управе, што тыдзень таму назад, у суботу іхні камандзір Андрэй Адамовіч быў на мітынгу ў Слуцку, на якім выступаў Беларускі Прэзыдэнт і заклікаў партызанаў выходзіць із лесу, даваў ім гарантыю, што ніхто зь іх ня будзе расстраляны, яны змогуць ісьці да сваіх сем'яў. Шэф Ганс пагражае расстрэлам. Трэба хлопцам дапамагчы: пацьвердзіць, што Прэзыдэнт даваў партызанам абяцаньне. Язэп сказаў: «Я на тым мітынгу быў і Радаслаў Астроўскі даваў такое абяцаньне. Пойдзем ва ўправу і пагутарым з вашым шэфам.»

Ва управе Лойка калашмаціў Алеся Хведаровіча, а ў куце з разьбітым носам стаяў незнаёмы партызан. За сталом сядзеў надзьмуты Ганс, разглядаў савецкія аўтаматы, якія здалі затрыманыя партызаны. Убачыўшы Язэпа, «чорціка» і двух паліцаяў, Ганс вытрашчыў бельмы, незадаволена спытаў: «А вы чаго?» Адказаў «чорцік»: «Гер капітан, Язэп Лабач чуў, як Прэзыдэнт Беларусі заклікаў партызанаў.»

Ганс перпыніў «чорціка»: «Прэзыдэнтам Беларусі пакуль што зьяўляецца генозэ Гаўляйтэр Кубэ». Але падумаўшы нешта, выйшаў у другі пакойчык. Было чуваць, як ён нешта гаворыць па тэлефоне. Закончыўшы перамовы, Ганс сам ня свой выйшаў з пакойчыку, лаячыся сказаў да партызанаў, каб тыя ішлі да хаты. Хлопцы, як нарадзіліся на сьвет, усю дарогу ад управы да дому Міхася Вярбіцкага толькі і было чуваць: «Дзякуем, шчыра дзякуем». Два жыцьці былі ўратаваны. А ці ўсе восем сотняў, як пазьней даведаўся Язэп, што паслухалі Астроўскга, склалі зброю, ураталіся?

Назаўтра Язэп разьвітаўся з роднымі і пасьпяшыў у Анупрэвічы, дзе яго, як было ўмоўлена з Плескачэўскім, падабрала трохтонка. У Менск даехалі без прыгодаў. А ў Менску чакалі Язэпа новыя прыгоды.

(Працяг будзе)

Сьвятлана Белая

Пакліканы Адраджэньнем

У сьнежні 1915 году Максім Багдановіч паехаў у Маскву да гісторыка Уладзіміра Пічэты, які выкладаў курс гісторыі ў Практычнай Акадэміі камерцыйных навук. Пічэта ня быў беларусам, але ягоныя творы зрабілі яго вядомым у беларускім асяродзьдзі. У сваіх навуковых працах «Літоўска-польскія вуніі й адносіны да іх літоўска-рускай шляхты», «Літоўска-руская дзяржава» «Гедымін», «Гістарычны нарыс славянства» ён разглядаў і беларускія пытаньні. Максім ехаў да Пічэты за парадай. Ён даўно ўжо вывучаў гісторыю Беларусі й адчуваў, што прыйшоў час падзяліцца некаторымі сваімі думкамі з прафэсыйным гісторыкам. Многія свае творы юнак пісаў у нечым інтуітыўна, ведаючы, што менавіта так, а не інакш падзея адбывалася ў мінулым. Гэтую падсьвядомую прадбачлівасьць, якая ўзьнікала ў час напісаньня вершаў, ён перанёс і ў сваю публіцыстыку, а пазьней і крытычныя артыкулы. Што-б не пісаў ён: рэцэнзірава ў збор твораў альбо рабіў агляд творчасьці пісьменьніка, дасьледываў генэалёгію верша альбо ягоныя паэтычныя рытмы і рыфму—усюды ён стараўся разгадаць загадку той эпохі. І ягоныя сьвежыя назіраньні, трапныя заўвагі, характарызуюць ня толькі літаратурны талент Максіма Багдановіча, але й уменьне адчуць далёкі час і сытуацыю, у якой пісаліся гэтыя творы.

Усе Максімавы артыкулы былі сугучным сінтэзам паэзіі, гісторыі, слова. Але ці верна яго інтуіцыя? Дзесяткі, сотні перачытаных па гісторыі і культуры Беларусі кніг не давалі пэўнага адказу. Патрэбен быў час, які-б пацьвердзіў правату ягоных здагадак. Час або вопыт чалавека, які шмат гадоў вывучаў гісторыю, хто, дзякуючы свайму багатаму дасьледчыцкаму вопыту, мог адказаць, ці сапраўды ўсё так яно і было.

Максім адчуў патрэбу парадзіцца зь Пічэтам моцна, як ніколі раней, калі пачаў працаваць над артыкулам «Белорусское возрождение». Хаця артыкул і быў надрукаваны ў часопісе «Украинская жизнь», але некаторыя дэталі, асабліва тыя, што тычыліся ўзаемасувязі Беларусі зь гісторыяй Маскоўшчыны, Максім хацеў абмеркаваць зь вядомым знаўцам гісторыі славянства. Пічэта, які жыў за тысячу міляў ад Беларусі і нейкую сотню ад Яраслаўі, як здавалася Максіму, быў адзіным чалавекам, які мог яму нешта парадзіць і дапамагчы. Таму ён і рашыў ехаць.

Хатнім Максім сказаў, што паедзе да брата Лёвы, які вучыўся на фізыка-матэматычным факультэце Маскоўскага ўнівэрсытэту. Ад таго даўно не было ніякіх

лістоў, і бацька пачаў хвалявацца. Таму Адам Ягоравіч нават узрадаваўся прапанове Максіма паехаць у Маскву, каб адведаць брата і сваіх знаёмых і нават даў на дарогу грошаў.

Ноч перад ад'ездам была суровая. Круціла завіруха, з Волгі дзьмуў халодны вецер. І толькі пад раніцу сьнег спыніўся, і ранак сустрэў прыгожым краявідам зачараванага сьнежнага царства. Зь свьетлым пачуцьцём Максім адправіўся ў Маскву.

Цягнік ляцеў шпарка, засьнежаныя краявіды мільгалі ў вакне. За доўгую сьнежную ноч усё зьмянілася. Толькі па ледзь бачных арыентырах можна было здагадацца аб знаёмых некалі мясьцінах. Недзе там, за ўзгоркам, каля прыгожых залаташлемных сабораў схавалася пад глыбокім льдом і сьнегам прыгожае возера Неру. На яго берагах, як на далоні, раскінуўся Растоў Вялікі, равесьнік Полацку. Максім ведаў, як і горад-радзіма Скарыны, што ганарыцца сваім Сафійскім саборам, так і Растоў Вялікі меў гонар ад старажытнага Крамля. Здалёк былі бачны яго 10 башняў і купалы пяці цэркваў. А недалёка ад Крамля Спаса-Якаўлеўскі манастыр, у якім захавалася адна з найбагацейшых бібліятэкаў старажытных рукапісаў. Старадрукі заўсёды цікавілі Максіма. Яны былі сьведкамі той далёкай мінуўшчыны, якая ня можа ні вабіць чалавека. Юнаку ўжо даводзілася бачыць рукапісы рызьніцы Спаскага манастыра ў Яраслаўлі, таксама пажаўцелыя старадрукі з прыватнай біліятэкі ягонага настаўніка Парфірыя Мізінава. Найбольшае ўражаньне пакінулі фаліяты, якія паказваў яму сп-р Ластоўскі ў музэі Івана Луцкевіча. Музэй, экспанаты якога ягоны заснавальнік Іван Луцкевіч зьбіраў усё жыцьцё, былі сапраўды рэдкасныя.

(Пад уражаньнем пабачаных рукапісаў, Максім напісаў цыкл пра старжытную культуру беларускага народу «Старая Беларусь». Пазьней ягоныя мальнькія шэдэўры зьдзівілі дасьледчыкаў Багдановічаўскай творчасьці. Тыя доўгі час ня разумелі, як ён за кароткі час экскурсіі па музэю Івана Луцкевіча змог убачыць самае істотнае ў старадруках, адуць дух тых часоў, настрой далёкіх стагодзьдзяў. Толькі на інтуіцыі зрабіць гэта немажліва, нават генею. Дасьледчыкі доўга ня ведалі аб той вялізарнай працы, якую правёў Максім Багдановіч ў старажытнай Яраславіі, вывучаючы старадрукі, якія захаваліся ў яраслаўскіх храмах. Без той штодзённай працы, мажліва, і не нарадзіўся-бы ягоны цыкл «Старая Беларусь»).

Максім сядзіць ля вакна. Здаецца, пазірае на навакольныя краявіды, але ў думках ён ўжо ў Маскве. Як сустрэне яго Пічэта? Ці збудуцца ягоныя надзеі на супрацоўніцтва або ён, як гаворыць бацька, летуценьнік, занёсься ў далёкія далягляды? А цягнік ужо не ляціць, а цягнецца. Чым бліжэй Масква, тым марудней ідзе час. Максім спрабуе ня думаць аб сустрэчы, засяродзіць увагу на прыгожых краявідах, але кожны горад, станцыя, якую ён праязджае, наводзяць на нейкія паралелі з Беларусьсю. Узяць той-жа Аляксандраў. Калісьці тут была вядомая гістарычная Аляксандрыйская слабада, калыска друкарства ў Маскоўскай Русі: тут была наладжана пры Іване Грозным адна зь першых друкарняў на тэрыторыі Маскоўшчыны. Сталася гэта ў сярэдзіне ХУІ ст. А першую кнігу на Максімавай Радзіме, ў Вільні, Скарына выдаў у 1522 годзе. Так што «Малая падарожная кніжка» апярэдзіла расейскія выданьні на некалькі дзесяткі гадоў.

Альбо славутая Троіцка-Сяргееўская лаўра. У пачатку ХУІІ ст. пад яе сьцены

падыйшлі разам з войскам Сапега і Лісоўскі. Шмат беларусаў загінула пад сьценамі горада-крэпасьці, які выстаяў 16-месячную асаду Сапегаўскага войска...

Каля Сяргеўскага пасаду цягнік прыпыніўся на пэўны час. Спадарожнікі па дарозе выйшлі на пэрон, Максім застаўся сядзець у вагоне. Праз заледзянелыя сьнежныя карункі вакенца ён глядзеў на людзей, што хадзілі на вакзале. Раптам ён убачыў (а можа гэта толькі здалося яму?) стройную фігурку Ані. Не, ён не мог памыліцца, ейны кажушок, які прыгожа аблягаў яе статную фігурку, белая пуховая хустка. Быццам-бы маланка ўдарыла ў галаву, Максім падхапіўся, схапіў капялюш і як сядзеў у легкім касьцюме, так і выбег на пэрон.

Дзяўчыны ўжо не было, але гэта не прыпыніла Максіма. Ён бяжаў па пэрону, і крычаў наколькі хапала моцы «Аня!», «Аня!». На ягоны воклік азіраліся маладыя дзяўчаты, але сярод іх не было той, якая была так падобна на яго цемнавокую пані. І толькі калі моцны прыступ кашлю ускалыхнуў ягоныя грудзі, Маскім апамятаваў. З нейкім цяжкім пачуцьцём пайшоў ён назад у вагон. Сэрца шалёна білася ад бегу й адчуваньня загубленага шчасьця. Увесь астатні шлях Максім зь нейкай абыякавасьцю глядзеў у вакно й ужо ня думаў аб сустрэчы зь Пічэтам.

Нарэшце, белымі саборамі паказалася Масква. Яраслаўскі вакзал. Сотні людзей. Максім адразу ўцягнуўся ў віхар бурлівага сталічнага руху. Паддаючыся пачуцьцю нечакана нахлынуўшай свабоды, юнак накіраваўся на адрас Пічэты.

Пічэта жыў на другім паверсе вялікага трохпавярховага будынку. Максім з незразумелай яму цяжкасьцю падняўся па лесьвіцы і пазваніў у дзьверы. На ягоны званок выйшаў высокі мужчына, гадоў на 13 старэйшы за Максіма. На пытаньне: «Ці магу я пагаварыць з Уладзімерам Пічэтам», той неяк суха адказаў: « Я Пічэта. Чым магу быць карысным, малады чалавек?»

Максім прадставіўся як студэнт Яраслаўскага Дзямідаўскага ліцэю і аўтар зборніка «Вянок». Расказаў пра сваё захапленьне беларусістыкай, сваіх сувязях з рэдакцыяй газэты «Наша ніва». Пазьней падзяліўся сумненьнямі, сваімі думкамі аб вывучэньні роднай літаратуры. Пічэта слухаў быццам-бы ўважліва, але, як паказалася Максіму, было ў ягоным поглядзе больш ветлівай цікавасьці, чым сапраўднага жывога інтарэса. Да таго-ж з суседняга пакою даносіўся моцны, клакочушчы кашаль нейкай асобы. Таму, падумаўшы, што ягоны прыход у нечым перашкаджае, Максім пасьпяшыў адкланяцца.

—Заходзьце яшчэ калі-небудзь, — сказаў больш цёпла на разьвітаньне Уладзімер Пічэта.—Вельмі было цікава пазнаёміцца з Вамі. Вашыя гістарычныя назіраньні вельмі слушныя, і я думаю, што час пацьвердзіць іх вартасьць і правату.

Гэтыя словы працягвалі гучаць у галаве Максіма, калі ён выйшаў на вуліцу. Можа ён дапусьціў памылку, калі так рана разьвітаўся з гісторыкам? Юнак ужо хацеў павярнуць назад, зноў зайсці да вучонага і запытацца аб тым, што не пасьпеў запытаць. Але прыродная сьціпласьць і нейкае ўнутранае пачуцьцё сарамлівасьці казалі яму адкласьці сустрэчу на насутпны раз.

Ад Пічэты Максім накіраваўся да брата. Лёва быў здаровы, як заўсёды ўвесь у клопатах. Не пісаў доўга таму, што ня меў часу. Лёва зьбіраўся на фронт і перад ад'ездам выкрашаў тысячы важных і другарадных справаў. Вось і зараз, пагутарыўшы нейкія паўгадзіны з братам, той мусіў бяжаць на спэцыяльныя вайсковыя курсы.

Максім сядзеў у невялікім Лёвіным пакоі, пераглядаў рукапіс свайго «Белорусского возрождения».Ён хацеў яшчэ раз перачытаць артыкул перад тым, як аддаць яго Някрасаву, у выдавецтве якога ўжо выйшлі ягоныя брашуры «Червонная Русь», «Угорская Русь», «Братья-чехі». «Белорусское возрождение» займаў у творчасьці М. Багдановіча прыкметнае месца, бо як і творы «За сто лет», «Новы период в развитии белорусской литературы», «Кароткая гісторыя беларускай пісьменнасці да XI сталецця» артыкул пісаўся, як частка падручніка па гісторыі беларускай літаратуры. Максім доўга працаваў над гэтым творам. Тут ён упершыню паказаў асноўныя этапы разьвіцця беларускай літаратуры, узьлёты нашай культуры і тыя моманты, калі яе крокі былі непрыкметнымі і малымі. Доўга не атрымоўвалася ў яго характарыстыка новага пэрыяду беларускай літаратуры, які пачаўся, на думку аўтара, з пераломнага 1905 г. У гэтай частцы нарыса Максім даў даволі падрабязную характарыстыку розных беларускіх выданьняў, ацэнку творчасці паэтаў і белетрыстаў-празаікаў Бацькаўшчыны. Усе гэтыя шматлікія факты ён мусіў пераасэнсаваць, але ня толькі як летапісец.. Ён хацеў, спалучаючы лагічны й эмацыянальна-вобразны пачатак, распрацаваць аспэкт фарміравання беларускай літаратуры. Складанасьць была ячшэ ў тым, што артыкул, замоўлены ўкраінскім часопісам «Украинская жизнь», мусіў быць напісаны вельмі эмацыянальна, каб чытач меў цярпеньне поўнасьцю прачытаць яго.

Перачытваючы матэрыял, Максім выносіў на чысты ліст паперы зноскі і заўвагі. Нечакана ў дзьверы нехта пагрукаў. Два студэнты ўвайшлі ў пакой і зьдзіўлена паглядзелі на Максіма. Адзін зь іх быў шырокаплечы, каржакаваты, з прыгожай чорнай кучаравай шавялюрай і карымі вачыма. Другі —хударлявы, шэравочы меў нейкі хваравітае адценьне твару.

—Маё імя Паўло, — сказаў, прывітаўшыся, чарнявы,—а майго сябра клічуць Андрэй. Мы аднакурснікі Лёвы. А кім будзеце Вы?

—Мяне завуць Максім, я брат вашага сябры,—неяк без асобага энтузіязму адказаў юнак.—Лёва абяцаў вярнуцца хутка. Так што вы можаце пачакаць яго.

Паўло скінуў шынэль і сеў каля стала, за якім працаваў Максім. Андрэй, моўчкі апусьціўся на ложак.

Пакуль Маскім заварываў гарбату на кухні, Паўла праглядзеў артыкул.

—Я я ўжо чытаў ваш артыкул,— адразу сказаўён, калі Максім вярнуўся.

—Дзе?— зьдзіўлена спытаў Максім.

—У рэдактарскім адбітку часопіса «Украинская жизнь», у першым нумары за 1915 год.

—Няўжо мой артыкул пастаўлены ў першы нумар?—зьдзівіўся Максім.—Я ня думаў, што рэдакцыя так хутка надрукуе яго.

—Добры артыкул,— працягваў Паўло.—І ведаеце, што я вам параю: аддайце яго ў «Вісник Вызваленьня Украіны».

—Першы раз я чую пра «Вісник», —адказаў Максім. Ці ня можаце Вы крышку расказаць пра гэтае выданьне.

—Чаму не,— з радасьцю згадзіўся Паўло.—«Вісник» выдаецца «Союзом Визволення Україні», палітычнай арганізацыяй эмігрантаў з Расейскай імпэрыі ў Аўстра-Угоршчыне і Нямеччыне з 1914 году. Саюз рэпрэзэнтуе інтарэсы ўсіх украінцаў пад расейскім панаваньнем. Мы намагаемся, выкарыстоўваючы вайну Аўстра-Угоршчыны і Нямеччыны супроць Расеі, здабыць самастойнасць Украіны. Украіна мусіць быць канстытуцыйнай манархіяй з дэма-

кратычым ладам.

—А хто ўваходзіць у саюз? — пацікавіўся Максім. Сярод сваіх знаёмых ён меў некалькі сяброў украінцаў, і яму было вельмі цікава даведацца, ці ўваходзяць яны ў саюз.

—Большасць сябраў «Союза Визволення Украïны» (СВУ) ёсьць украінцы, якія апынуліся на аўстрыйскай тэрыторыі, ратуючыся ад рэпрэсыяў сталыпінскай рэакцыі. Карацей кажучы, ўкраінская інтэлігенцыя. Можа вы чулі імёны О.Скорапіса—Йалтухоўскага, В.Дарашевіча, А.Жука, А. Меленеўскага?

—Здаецца, імя Дарашэвіча мне знаёмае. Быццам бы, я сустракаў яго артыкулы ва украінскай прэсе.

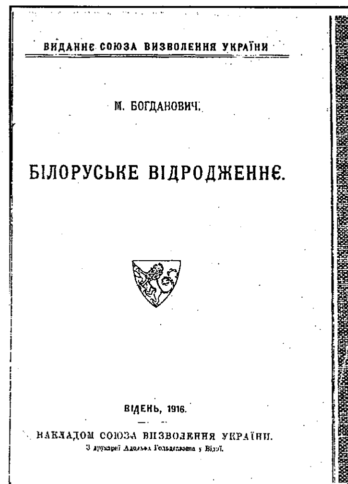
—О так, пан Дарашэнка добры літаратар. Між іншым, пад ягонай рэдакцыяй і пачаў выходзіць з жніўня 1914 году «Вісник Союзу Визволення Україні», а таскама тыднёвікі «Ukrainische Nachrichten», «Revue Ukrainienne».

Рэдакцыя, як і Саюз, знаходзяцца ў Вене, але я магу даць вам адрас і вы пашлёце свой артыкул. Я думаў, што Дарашэнка надрукуе яго, бо ён адпавядае патрабаваньням і нацыянальна-вызваленчым ідэям Саюзу, які пры дапамозе украінцаў — культурных дзеячоў з Галіччыны і Буковіны і з дазволу нямецкіх і аўстрыйска-угорскіх войскаў наладзіў шырокую дапамогу па культурнаму выхаванню сярод палонных украінцаў з расейскай арміі ў Аўстрыіі, Угоршчыне, Нямеччыне.Захадамі СВУ былі арганізаваны школы, бібліятэкі, чытальні, хары, аркестры, тэатры, курсы украінскай гісторыі і літаратуры, каапераціі, паліт-эканоміі, нямецкай мовы. Для асьветніцкай працы, якая праводзілася сярод палонных нам патрэбны артыкулы, якія паказваюць працэс нацыянальнага адраджэньня.

—Ты думаеш, што мая праца зацікавіць арганізацыю «Союза Визволення Украïні»? —запытаў Максім.

—А чаму не. Арганізацыю, якая дбае пра незалежнасць свайго краю, ня могуць ні цікавіць праблемы нацыянальнага руху на суседніх беларускіх землях. Твой нарыс напісаны гістарычна-дакладна, публіцыстычна ярка. Ён дае цікавы матэрыял для роздуму.

(Нарыс «Білоруське відродженнэ» быў надрукаваны ў «Віснику», які выдаваўся «Союзом Визвалення України» пад час першай сусветнай вайны 1914-1918. Дзейнасьцю СВУ кіраваў прэзыдыум у складзе: О.Скорапіс—Йалтухоўскі, В.Дарашевіч, А.Жук, А. Меленеўскі. Ім дапамагалі дзеячы галіцкіх і букавінскіх аддзелаў (С. і Р. Смаль-Стоцкі, В.Сімовіч, М.Возняк, Б.Лепкій, М.Лозінскі, Л.Ганкевіч, і Крып'якевіч, С.Рудніцкі і інш.

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

М. БОГДАНОВИЧ.

БІЛОРУСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЄ.

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Штаб СВУ спачатку быў ва Львове, а з жніўня 1914 г. ў Вене. У Вене і пачаўся выходзіць пад рэдацыяй В.Дарашэнкі, А.Жука, В.Возняка «Вісник Союзу Визволення України»

Рэдакцыі «Вісника», відаць, былі вядомы артыкулы М. Багдановіча «Червоная Русь», «Угорская Русь», «Братья-чехи», «Образы Галиции в художественной литературе». Таму, можна прадбачыць, што рэдакцыя «Весника» праз сваіх прадстаўнікоў у часопісе «Украинская жизнь», зь якімі Максім Багдановіч падтрымліваў цесную сувязь, замовіла ў яго агляд украінскай паэзіі. Чаму ён не пабачыў сьвет, пакуль што невядома. Але лёс нарыса «Бікоруське відродженнэ» быў больш шчаслівы.

Нарыс «Білоруське відродженнэ» быў надрукаваны асобнай кніжкай не раней сакавіка-красавіка 1916 года, бо іншыя два матэрыялы, якія таксама друкуюцца ў кнізе і датычацца «до праці д. М.Багдановіча про національно-культурнае відродженне Білорусінів» маюць канкрэтную дату— люты 1916 г.

Верагодна, выдавецтва СВУ мела багдановічаўскі арыгінал, бо інакш, перадрукоўваючы нарыс з часопіса «Украинская жизнь» або з брашуры, якая выйшла ў Маскве, выдавецтве К.Някрасава, яна абавязкова зьмясьціла і Postscriptum, які апавядае аб падзеях, што адбыліся пасьля ліпеня 1914 г. (часу, калі быў напісаны нарыс), а таксама багдановічаўскую заўвагу, якая зроблена ў выглядзе зноскі. Пры публікацыі артыкула, рэдакцыя «Вісника» робіць дадатковыя зноскі, якая адсутнічаюць ў тэксце нарыса, надрукаванага ў часопісе «Украинская жизнь».)

Падумаўшы, Паўло дадаў:

— Акрамя таго, для кіраўнікоў украінскага руху важна, што ты ўпамянуў у сваёй працы імя Палуяна, які шмат зрабіў для нацыянальна-адраджэнскага друку Украіны.

—Сяргей Палуян шмат зрабіў і для нацыянальнага-адраджэньня Беларусі. Я таксама абавязаны яму многім. Быў нейкі час, калі мае творы не друкаваліся у нашай газеце «Наша ніва», і Сяргей пісаў мне лісты, у якіх заахвочваў працягваць пісаць свае вершы.

—Ты асабіста ведаў Палуяна?— зь дзіўленьнем запытаў Паўло.

—Нажаль, не. Мы пазнаёміліся толькі дзякуючы перапісцы. Сяргей быў на год старэйшы за мяне. І я яму многім удзячны.

Максім хацеў яшчэ сказаць, што ён разумее, чаму Палуян так заахвочваў яго пісаць. Ён ведзь таксама быў па-сутнасьці адзінокім. Але прыход Лёвы абарваў іхнюю папярэднюю размову. Лёвіны сябры адразу забыліся пра адраджэньне, палітыку, нацыянальны рух і ператварыліся ў вясёлых студэнтаў, якія толькі што здалі экзамены. Іх бяспечны настрой перайшоў да Максіма, і больш у гэты вечар ён за пісьмовы не прысеў. Выдаўцу Канстантыну Някрасаву ён перадаў свой артыкул на наступны дзень.

—Невялікія зьмены я можа прыйшлю пазьней,— папярэдзіў ён.

—Якія зьмены?— зьдзіўлена запытаўся Някрасаў.—Артыкул цудоўны, будзем друкаваць.

Вечарам Максім ад'язджаў у Яраслаўль. Калі цягнік без прыпынку праляцеў Сяргеўскі пасад, дзе ён бачыў Аню, у юнака нешта зьціснула ў грудзі.

Слуцкія ткачыхі

В. Павольна. Сл. М. Багдановіча.

М. Равенскі 4/III-46 Регенсбург

Слуцкія ткачыхі.

Canto

Ад родных ніў, ад роднай хаты

Сопр. Альт

Ад родных ніў — ад роднай ад роднай хата —

Тэн. Бас.

У панскі двор дзеля красы — Я ны бяз

ты двор —

У панскі двор дзеля красы

ты у панскі двор — — — —

доло ны я - узя - ты тканы за ла ты я па я сы

а ны узя - - ты ткацы - за ла ты - я па я сы а цягам

Сопр. Альт

доў - гі - я ча сы ны дзявочы я я за быў шы

Тэнор

а цягам ча сі ны дзя во чы я - за быў шы сны

Бас

дзя во чы я - за быўшы сны

сны сва е шы ро кі я тка ні - ны на - лад пэр сы - дзкі ткучья

сва е шы ро кі я тка ні - ны

на ладпэрсыдзкі ткучья

А засцянёй - сьмя ец ца по ле

ны А засцяной - сьмя ец - - ца по ле

ны А засцяной - - засцяной сьмя ец ца по ле

ны А засцяной сьмя ец ца по - - ле, не ба

Зі я е зза вак на
зі е не - ба зза ванна І дум мкнуц - ца мі ма во лі ту
дум мкнуц - ца мі ма во лі ту
зза зва - на зі е

ла вясна
ла вясна.
Alto
Дзе бліштаць збожж ўяснай далі
Сопр. Альт
Дзе бліштаць збожжа ўяснай далі
Тэнор Бас
сі не юць мі

сі не юць мі - ла васіль кі
Халодным
лаў васіль кі ва сіль кі сі не юць мі ла ва сіль кі

срэбрам зор юць хва - лі між гор лі ю - чайся ра кі.
зья юць хва лі між гор - лі ю - чайся ра кі.
цімее

mf Чамне е край зуб ча сты бо ру

Сопр.
Альт

Чамне е край зуб часты бо — — — ру і тэ за

Тэнор

Чамне е край зубчасты бо ру край зуб за сты бо ру і тэ за

Бас

Край зуб час ты бо — — ру і тэ за

В. павольна — хутка

бы ў — шы тэ за між пэрсыдзкага у зо ру цьвяток ра дзі мы васілька.

бы ў шы тэ за між пэрсыдзкага у зо ру ра дзі мы васілька.

бы ў шы — тэ

З эміґранцкіх выданьняў

Профэсар Мітрахван Даўнар-Запольскі

Аляксандра Саковіч
(Іна Кахаоўская)

Перада мною не лягкое заданьне: азнаёміць чытароў із навукова-адраджэнскай дзеяльнасьцю нашага славутага родзіча, проф. Мітрахвана Даўнара-Запольскага. Не лягкое гэта заданьне, бо тут, на эміґрацыі, мы недаволі маем матар'ялаў, каб усебакова асьвятліць жыцьцёвы шлях а дзеяльнасьць ґэтага вялікага навуковага-гісторыка. А тыя, там, на бацькаўшчыне, за зялезнай заслонаю, што добра знаюць жыцьцё Даўнара-Запольскага, ня сьмеюць успомнець яго. Маўчыць беларускі друк аб сваіх лепшых сынох...

М. Даўнар-Запольскі нарадзіўся ў 1867 годзе у м. Мозыру на Палесьсю; ён вышаў з гушчаў беларускага народу. На гісторычнай ніве беларускае адраджэнскае дзеяльнасьці імя М. Даўнара-Запольскага спатыкаем мы ўжо ў 1887 годзе.

У 1887 годзе група маладых беларускіх дзеячоў задзіночылася ў Менску каля рэдакцыі газэты „Минскій Листок". Прыклад нацыянальнага адраджэньня цэлага сьцягу славянскіх народаў (XVIII — XIX стг.), як Чэхія, Баўгарыя, Сэрбія, Харватыя і суседняя Ўкраіна, выклікаў у іх жаданьне таксама аддаць свае здоль-

насьці й сілы на дабро беларускага народу. З маладым запалам і энэрґіяй імкнуліся яны ў друку ўсебакова асьвятліць жыцьцё роднага краю. Іхнія працы прысьвячаліся беларускай гісторыі, этноґрафіі, мове, старой пісьменнасьці, літаратуры. Шмат якія цяжкасьці перашкаджалі ім. Падаваныя да друку артыкулы праходзілі жорсткую цэнзуру. Гэтак, у 1928 г., проф. Даўнар-Запольскі пераслаў у Менск некаторыя архіўныя матар'ялы, што датыкаліся выданьня „Северо-Западного Календаря" — дадатак да „Минского Листка". — З гэных матар'ялаў мы даведаваемся, што творы, прызначаныя для „Северо-Западного Календаря" і напісаныя беларускай моваю, былі выкінутыя маскоўскай цэнзураю. Быў заборонены і „Гапон" Дуніна-Марцінкевіча. Пасьлей, па даўгім стараньню і „дыплематычных выясьненьнях" „Гапон" быў дапушчаны да друку, але бяз жыцьцяпісу аўтара, напісанага Д.-Запольскім. Адылі нішто ня спыняла адданую беларускай ідэі моладзеж: ні цяганіна, ні клопаты, ні небясьпечнасьць. Высокую ацэну іхняй працы даець акад. Аляксандра Цьвікевіч у вадным із сваіх артыкулаў: „І калі ў 1887 годзе ў Менску, каля рэдакцыі „Минского Листка" сабраліся маладыя энтузіястыя — Ян Няслухоўскі, Ал. Слупскі і М. Даўнар-Запольскі — і афіцыяльна, пасьля цэнзурнай цяганіны, прыступілі да выданьня „Северо-Западного Календаря" з яўным беларускім ухілам, зрабілася ясным, што ня гледзячы на лютую рэакцыю і слабыя сілы, справа адраджэньня краіны вышла з падпольля на шырокі сьвет"*).

Тагачасныя працы маладога талентнага Даўнара-Запольскага напісаны надзвычайна жыва й абразна. Ужо гэтыя працы адлюстроўваюць высокія здольнасьці аўтара, як гісторычнага дасьледаваньніка й публіцыстага. Тэматыка дасьледаваньняў характарызуе іхняе мэтапрастаньне: „Беларуская мінуласьць", „Пранціш Скарына", „Гапон, апавяданьне ў вершах у беларускай мове В. Дуніна-Марцінкевіча (да гісторыі беларускае пісьменнасьці)" і г. д. Адно з гэтых гісторычных дасьледаваньняў „Беларуская мінуласьць" вельмі цікавае нам, бо ў ім асабліва зырка выяўляюцца імкненьні й ідэялы маладога навукоўца. Я ўважаю патрэбным драбязна задзержыцца на зьмесьце гэтага дасьледаваньня.

---

*) „Западно-Русская" школа і яе прадстаўнікі" (Полымя, 1927, № 7), бач. 137.

За назовам „Беларуская мінуласьць” у дужках дададзена „дзеля артыкулаў А. Пыпіна, зьмешчаных у „Вестнике Европы” летась”. Трэба падчыркнуць, што ў гэтай працы, якая займае 28 бачынаў, ацэне артыкулаў Пыпінавых прысьвячана дзьве няпоўныя бачыны. Ясна, што Пыпін быў адно неабходнай шырмаю, за якой аўтар імкнуўся дасягнуць свае мэты. Ён шырокім палатном разгарнуў перад чытаром гісторычныя дачыненьні Беларусі да яе суседзяў, гады яе красаваньня, гады яе заняпаду. У кажным радку гэтага дасьледаваньня чуецца любоў аўтара да свайго краю, яго жаданьне прынесьці агонь адраджэньня роднаму народу, наказаць, што надышла пара прачхнуцца да сьветлае самастойнае будучыні, на якую Беларусь мае гісторычнае права. Гіронія чуецца ў характарыстыццы маскоўскіх дэспатаў, за межамі „высокай улады” якіх ўсе былі „бусурманамі”: і Палякі, і Татары, і Туркі, і Украінцы, і Беларусы. Аўтар падчыркуе, што ня шмат больш ведалі расійскія палітыкі й гісторыкі аб Беларусі і па прылучэньню яе да Расіі: „У 1835 годзе ведамы гісторык Устралаў паведаміў обэр-прокурора сыноду Пратасава і міністру асьветы Уварава, што Літоўскае Княства таксама Русь. Пратасаў, якому гэта было важна „дзеля палітычных меркаваньняў” і Увараў прышлі ад гэтага „у захапленьне” (выказуючы яго францускай моваю); яны пастанавілі якга паведаміць пра гэта цара. Такімі абмежанымі былі ўяўленьні расійскіх палітыкаў аб краю, які яны кіравалі траха паўстагодзьдзя”*).

Выснавы зь „Беларускае мінуласьці”, даныя аўтарам у канцы начырку — гэта нацыянальнае крэда маладога Д.-З., вернасьць ідэялам якога, ён захаваў пераз усё жыцьцё. Скарочана яны гэткія:

„У паданых начырках мы дакрануліся да галоўных мамэнтаў гісторычнае долі Беларускага народу. Ужо з гэтых кароткіх начыркаў можна, як здаецца, зрабіць выснаў, што Беларускае плямя, мела сваю гісторыю, розную ад суседніх сваіх яму плямён, свае гісторычныя традыцыйныя асновы, што гэтыя поды-асновы яно калісьці ўпорыста бараніла. Апрача таго, Беларускі народ мае этнографічныя асаблівасьці ад суседніх народаў, розьніцца ад іх складам свайго развою, разуменьняў і нахінаў. У вуснах ягоных яшчэ захавалася безьліч песьняў, што дыхаюць роднай, запаветнай старавечнасьцяй і малююць бытавыя абставіны жыцьця; у іх пяець Беларус аб сваёй радасьці й гору; у іх чуецца далёкая песь-

*) Исследования и статьи, Кіеў 1909, т. 1, бач. 333.

ня паганскіх часоў, цяпер ужо не зразумелая цяперашнім пакаленьням, прашчуры якіх пяялі іх некалі ў цяністых гушчарох перад сваймі багамі. Шмат ёсьць песьняў, у якіх Беларус успамінае сваё мінулае няшчасьце: гэта хапаючая за душу песьня народу-раба, стогнучага сярод перасьледаваньняў, пад ціскам чужаземнай няволі".

„Наагул, нашае народнае творства складае наша вялікае багацьце, якім Беларусы могуць ганарыцца, якое павінны паддзержаваць і захоўваць. Наапошку, ёсьць яшчэ дастамэнт у Беларусаў — свая мова, каторая розьніцца ад моваў суседніх плямён важнымі лінґвістычнымі асаблівасьцямі. Мова гэта мае сваю гісторыю: адзнакі яе мы знаходзім у найстаравячнейшыя часы.

„Гэтай моваю напісаны цэлы сьцяг лістоў-докумэнтаў, умоваў, літаратурных помнікаў і нават ведамы Літоўскі Статут; яна была гаспадарстваваў моваю на ўсёй вялікай прасторы Літвы й Беларусі. На ёй захавалася нашая багатая сераднявечная літаратура; наапошку, як літаратурная мова яна ведама яшчэ ў палове цяперашняга стагодзьдзя, калі зьявілася ня мала напісаных гэтаю моваю бэлетрыстычных твораў".

„...Група людзёў, маючая свае традыцыйныя асновы, свае этноґрафічныя асаблівасьці й мову, такая група людзёў складае ўжо асобную народнасьць, плямя, адным чынам, народны арганізм... Асабліва важная тут мова: пакуль у народзе жывець ягоная мова, жыў і сам народ; згубіўшы яе, плямя траце сваю народную сьведамасьць і зьнікае ў масе сілы, што яго праглынула... Але затое і наадварот: народ пазбаўлены палітычнага жыцьця, уціснуты нутраным ціскам, іншы раз на цэлыя стагодзьдзі зыходзячы з палітычнае арэны і як бы заміраючы, такі народ, калі ён ня згубіў свае мовы, этноґрафічных асаблівасьцяў і інш., ізноў высоўваецца на арэну"...

„Ня так даўно, шмат хто ня памятаваў аб быцьцю заходне-славянскіх і паўднёва-славянскіх плямён... Імя некалі вялікай Чэхіі тады траха зыходзіла з мапы Эўропы, большыня Чэхаў мяшчанаў а шляхты згубіла мову, і адзнакі чэскае нацыянальнасьці жылі яшчэ дзе-ня-дзе на сяле... Прайшло колькі дзесяткоў год — Чэхія й Чэхі перамяніліся: аб іх загаварылі эўропская навука й друк, Чэх із гонарам узьняў галаву; ён мае цяпер багатую літаратуру, мова іх гучыць із вышыні профэсарскае катэдры, Чэхі шмат зрабілі ў галіне навукі, яны здабылі палітычныя правы і дамагаюцца

аўтаноміі, шмат анямечаных ужо Чэхаў варочаецца на ўлоньне свайго народу. Адбылося такім парадкам адраджэньне чэскага народу"...

„...У нас узьнікае вельмі важнае пытаньне: што прадстаўляе сабою ў істоце адраджэньне нацыянальнасьці — дадатнае ёй дабро, ці зло? Пытаньне гэта вельмі важнае, бо разьвязаньням яго высьняецца, ці трэба народу імкнуцца да адраджэньня ці не... Узварушэньне ў жыцьцю народу заўсёды карыснае, бо яно выклікае ўзмоцненую дзеяльнасьць грамадзкую, выклікае новыя сілы"...

„Застаецца толькі пажадаць, каб у найбарджэйшым часе была дасьледавана мінуласьць і сучаснасьць Беларусі, каб сучасьнікі, знаючы яе, маглі пачаць сваю культурную працу на карысьць свайго плямені, як гэта ёсьць у іншых славянскіх народаў, што раней ад нас адрадзіліся"*).

Адважна было з боку Даўнара-Запольскага заклікаць да адраджэньня, калі навокал яго ў беларускім краю панавала рэакцыя. Расійская Імпэрыя, лад якой на працягу стагодзьдзяў быў прасякнуты ідэяй цэнтралізацыі і дэспотызму, ані ня была зацікаўлена ў вадраджэньню беларускага народу. Палітыка русыфікацыі, пачатая Кацярынай II-ой, няспынна працягавалася далей у 19 стг... Беларусу, што адзержыў сярэднюю або высокую асьвету, ня было магчыма дастаць адміністрацыйную або наагул інтэліґенцкую пасаду ў родным краю. На гэтыя пасады слаліся Расійцы. Па зачыненьню Віленскага Ўнівэрсытэту ў 1832 годзе край ня меў высокай навуковай установы. Беларускія архівы пераховаваліся ў вархівах Масквы, Пецярбурга, Кіева.

Каб адзержыць вышшую асьвету, каб вывучыць гісторычную мінуласьць свайго краю, Д.-З. пакідае Менск. Ён студыюе на Кіеўскім унівэрсытэце. За працу „Очерки по истории кривичской и дреговичской земель" яму была дадзена залатая мэдаль. У 1894 годзе ён канчае ўнівэрсытэт. У гады студыяў ён шмат часу аддаець на дасьледаваньне гісторыі й этноґрафіі Беларусі. У „Этнографическом Обозрении" за 1890-97 г. г. надрукаваны цэлы сьцяг гісторычных дасьледаваньняў і начыркаў: „Чараўніцтва ў Паўночна-Заходнім краю ў XVII і XVIII стг"., „Беларускае вясельле ў культурна-рэліґійных перажытках", „Начыркі радзімнага й звычаёвага права сялян Менскае губ." і інш. Скончыўшы ўнівэрсытэт, Д.-З.

*) Исследования и статьи, Кіеў, 1909, т. I, бач. 337-345.

ліва гаспадарскі) з дэталямі й захапленьням, што ад яго дыхала шчыраю навуковаю ноткаю. Дыкжэ гэта рабіла мне яго сымпатычным."***)

У 1918 г. Даўнар-Запольскі бярэць дзейнае ўчасьце ў працы Беларускае Рады, арганізаванае ў Кіеве. Тады ён напісаў працу „Асновы дзяржаўнасьці Беларусі", што пасьлей была перакладзеная на 5 моваў.

Ведама, што пасьлей бальшавіцкая рэволюцыя прынесла Доўнару-Запольскаму шмат провокацыяў, крыўды й зьнявагаў. Ён пакідае Кіеў.

У 1925 г. проф. Доўнар-Запольскі быў запрошаны Беларусамі на сталую працу ў Інстытуце Беларускай Культуры і ў Беларускім Дзяржаўным Унівэрсытэце. У верасьні т. г., ён пераяжджае з Баку ў Менск (у Баку Д.-З. быў рэктарам унівэрсытэту).

У той 1925-26 акад. год, у Бел. Дзяр. Ун-це профэсар чытаў лекцыі з гісторыі гаспадаркі ў Беларусі. Чытаў ён лекцыі ў вактавай залі студэнтам пэдфаку і студэнтам фак. грамадзкіх навук. Але яго прыходзілі слухаць і студэнты іншых факультэтаў: акуратнымі слухачамі былі мэдыкі—„Радня".*) Лекцыі профэсара слухаліся зь вялікім захапленьням: багацьце гісторычных фактаў, абразоў рабілі лекцыі надзвычайна цікавымі. Кажная думка падавалася ім ясна й азначана (профэсар дасканальна валодаваў беларускай моваю). Іншы раз у неспадзяваных прыраўнаньнях далёкае мінуласьці й сучаснасьці чулася асуджэньне існуючага ладу.

Лекцыі слухаліся намі студэнтамі вельмі ахвотна. Працы профэсаравы „Гаспадарка Вялікага Княства Літоўскага за Ягайлавічаў", „Начыркі арганізацыі беларускага сялянства ў шаснанцатым стагодзьдзю" і інш. прараблялі мы ня зь меншай цікавасьцю, як слухалі ягоныя лекцыі.

Здавалі мы экзамен у веснавую заліковую сэсію 1926 г. Профэсар звычайна прымаў у сябе дома. Жыў ён тады пры Інстытуце Беларускае Культуры. Пакой, у якім мне давялося здаваць яму за-

---

***) Україна, Парыж 1951 г., № 6, бач. 449.

*) У першыя гады Беларускага Унівэрсытэту „Радняй" празвалі жартліва самі сябе сьвядомыя Беларусы студэнты. Паміж сабою Радня не баялася вольна разглядаць і палітычныя і нацыянальныя падзеі, што заўсёды было небясьпечным і недазволеным за „дыктатуры пролетарыяту". Паміж гэтае Радні проф. Доўнар-Запольскі карыстаўся найглыбшай пашанай.

лік, быў бібліятэкай профэсаравай. Высокія да самае столі паліцы, зь немаляванага дзерва, мясьціліся ня толькі ўздоўж сьценаў, а ў два рады праходзілі і па сярэдзіне пакою. Пісьменны стол быў прысунены да аднае з паліцаў, і таксама на ім было накладзена шмат кніжок.

У той веснавы дзень ценка цур'ём пераз адно з вокнаў бібліятэкі ўрываліся сонечныя косы, залаціліся ў сівых валасох профэсара, на адкладаным каўняру ягонай бранзовай аксамітнай кашулі і губляліся нейдзе ў запыленых пацямнелых тамох. Ён сядзеў, недалёка ад мяне, каля пісьменнага столу. Ягоны інтэліґентны энэрґічны від із шэрымі ўважлівымі вачыма на фоне пацямнелых тамоў быў падобны да абразоў вялікіх навучоных серадняveчча.

Залік здаваць проф. Д.-З. было прыемна. ён не „лавіў", ня ставіў заблытаных пытаньняў. Запісаўшы залік, профэсар задаў мне сьцяг сусім прыватных пытаньняў: аб студэнцтве, аб маіх суродзічах.

У мяне маймі вучыцелямі й радзімаю была ўзгадавана вялікая пашана да профэсара Доўнара-Запольскага, але з прычыны маладосьці мне не дано было тады зразумець, што дарога, па якой мы, маладыя, лёгка прышлі да свайго беларускага ўнівэрсытэту цяжка працярэблевалася нам і Доўнарам-Запольскім, што перада мною быў чалавек, якому ў гісторыі адраджэньня Беларусі пазьнейшыя вольныя пакаленьні прысьвяцяць ня мала слаўных бачынаў, што ў гэтым чалавеку сымбалічна сконцэнтраваліся і вялікія здольнасьці, і ясны розум, і траґедыя беларускага паднявольнага народу.

Асноўная праца й дзеяльнасьць проф. Д.-З. была разгорнена ў Інбелкульце. Адразу па пераезьдзе ў Менск ён перадаў у выдавецка-рэдакцыйны аддзел ІБК цэлы сьцяг працаў з гісторыі Беларусі. Ён-жа быў прызначаны адным із навуковых сакратароў гэтага аддзелу.

Уверасьні 1925 г. пачынае сваю працу гісторычна-археолёґічная комісія ІБК. пад кіраўніцтвам проф. Доўнара-Запольскага. У сувязі з апрацаваньням пляну гэтае комісіі, Д.-З. разам із другім навукоўцам, археографам Зьмітрам Даўгялам, была дадзена навуковая камандыроўка дзеля азнаямленьня з архівамі й музэямі Віцебску, Смаленску, Магілева й Кіева. Як вынік гэтае камандыроўкі, у 1927 г. Інбелкультам быў выпушчаны ў сьвет зборнік дакумэнтаў пад назовам „Беларускі Архіў" т. 1. Том зьмяшчае сьцяг дакумэнтаў, зыбраных проф. Даўнар-Запольскім і Зьм. Даўгялам, і мае

вялікае значаньне да вывучэньня аканамічнай і палітычнай гісторыі Беларусі.

Калі ў 1926 г., у студню месяцы, адбыўся першы Зьезд Дасьледаваньнікаў Беларускае Археолёґіі й Архэоґрафіі, проф. Д.-З. быў старшынёю зьезду. Ягоны даклад „Старыя беларускія архівы за межамі БССР" выклікаў шмат пытаньняў і рэзолюцыяў. Дэлегаты зьезду, даведаўшыся, што беларускія архівы галоўна ёсьць у архіўных сховах Масквы, Ленінграду, а часткава й Польшчы, паднялі пытаньне пра зьвярненьне архіўных фондаў, што датыкаюцца Беларусі, каб памагчы развою гісторычнае навукі ў Беларусі. Гэты даклад, а таксама выкліканыя ім рэзолюцыі, пасьлей, нажаль, „памаглі" толькі проф. Д.-З. ў вельмі адмоўным сэнсе.

У лютым 1926 г., навуковай радай ІБК была прынятая да друку „Гісторыя Беларусі" проф. Доўнара-Запольскага. Быў прыгатаваны да друку й другі этноґрафічна-фольклёрны зборнік, дзе зьмяшчаліся таксама працы профэсаравы. У лютым 1926 г., на першым усебеларускім краяведным зьезьдзе, Д.-З. прыняў удзел, як дэлегат. На гэтым зьезьдзе ён маў даклад: „Краяведная праца ў галіне гісторыі й археолёґіі".

Здавалася-б, шырака разгарнулася поле дзеяльнасьці вялікаму навучонаму, здавалася ўжыцьцяўлялася ўсё тое, пра што ён лятуцеў яшчэ маладым. Разам із ім, як і ў гады маладосьці, была навокал грамада Беларусаў (будучых „нацдэмаў"), што паходзілі, як і ён, зь беларускага народу, якія гатовыя былі сваё жыцьцё ахвяраваць на дабро вольнае бацькаўшчыны. З адраджэньням краю, нараджаліся новыя навучоныя, поэты, мастакі.

Але гэта зусім было не патрэбна маскоўскім бальшавіком. Наадварот, іх палохала красаваньне адроджанага краю. Ім толькі была патрэбна шыльдавая Беларусь дзеля палітыкі. І проф. Доўнар-Запольскі з найбагатшым арганізацыйным і навуковым дазнаньням рабіўся ім у Менску непажаданым і небясьпечным. Ім зусім не падабаліся навукова й аўторытэтна абґрунтаваныя дасьледаваньні Доўнара-Запольскага, што Беларусь мае права на палітычнае й нацыянальнае незалежнае быцьцё, што Беларусь да апошняга часу заставалася краям селавога гаспадарскага тыпу, безь вялікіх прамысловых цэнтраў (няма прамысловых цэнтраў — няма пролетарыяту), што ўсім Беларусам, якія воляю кону ў той час былі падзеленыя на ўсходніх і заходніх, ёсьць адна мова і адна мэта: вольная незалежная бацькаўшчына. Дзеяльнасьць, шырака разгорненая

проф. Доўнарам-Запольскім, парушала комуністых. Борзда яму далі зразумець, што ён павінен пакінуць Беларусь. Так, улетку 1926 г., профэсар вымушаны быў разьвітацца з бацькаўшчынай ізноў.

Сваю каштоўную бібліотэку, што складалася з адзінанцацёх тысячаў тамоў, ён перадаў Інбелкульту. Гэта бібліотэка была вялікім скарбам Беларусам. У ёй былі вельмі каштоўныя выданьні беларусаведы, у тым ліку і даўнейшыя выданьні Віленскага ўнівэрсытэту.

Зь Менску проф. Доўнар-Запольскі пераяжджае на жыцьцё ў Маскву. Аб дзеяльнасьці ягонай у Маскве мне ведама ня шмат. Перада мною толькі адна з апошніх ягоных друкаваных працаў: „Западный район (Беларуская ССР и Западная область РСФСР"), якая, як і ранейшыя працы, ілюструе адданасьць Д.-З. роднаму краю. Шмат чаго, што не падабалася бальшавіцкім кіраўнікам у дзеяльнасьці профэсаравай у Менску, шмат чаго, аб чым ім хацелася, каб ён не паўтараў, відаць, зь недагляду рэдактароў было надрукавана й пабачыла сьвет. Кніжка, выданая як падручнік да сярэдніх школаў („Западный район" ёсьцека адным із разьдзелаў „Экономической Географии СССР" под ред. М. В. Вольфа и Г. А. Мебуса, Масква 1928 г.), у тысячах тысячаў разышлася па ўсім СССР. Пэўна дайшла яна й да Беларусі.

У перадмове профэсар падчыркуе, што Смаленская губэрня, якая адышла да РСФСР, фактычна ёсьцека часткай Беларусі: „У старыя часы ладная часьць цяперашняй См. губ., апрача канцавога яе чараселца, цягнула да Смаленскага княства. Гэта княства было населена Крывічамі, прашчурамі цяперашніх Беларусаў. Заходняя паласа цяперашняе Бранскае губ. цягнула часткава таксама да прашчураў Беларусаў, да Радзімічаў. Але пасьлей узмацнелае Маскоўскае княства захапіла гэтыя заходнія ўскраіны і прылучыла іх да Масквы. Толькі з-за Смаленску ў Масквы была спрэчка зь Беларусяй у працягу колькіх стагодзьдзяў.

У выніку гэтага, заходнія часткі Смаленшчыны й Браншчыны і ў цяперашні час заселены беларускім пляменям, іншы раз моцна зруселым, іншы раз захаваўшы свае нацыянальныя асаблівасьці".

У „Кароткай гісторычнай даведцы" скарочана, але вельмі станаўко ён падаець гісторыю Беларусі. Ён спыняецца падрабязна на асаблівасьцях народнае гаспадаркі Беларусі. У часе, калі Беларусь належыла да Расіі, „Прамысловасьць разьвівалася ў Маскве й Вар-

шаве, а ў Беларусі ня было ні цэнтраў, ні капіталу, і яна апынулася на палажэньню рынку для варшаўскіх а маскоўскіх вырабаў".

У 1930 г., калі маскоўскімі комуністымі гатаваўся арышт, а пасьлей і процэс беларускае нацыянал-дэмократычнае інтэліґенцыі, зьявілася мноства артыкулаў у пэрыядычнай прэсе, вінавацячых беларускіх дзеячоў у вантыбальшавіцкай і антыпролетарскай ідэялёґіі й практыцы. Гэтыя артыкулы пісаліся на адмысловы загад комуністычнай улады. У 1930 годзе, кажны Беларус, прачытаўшы грозны, крытычны артыкул аб сваёй антыпролетарскай ідэялёґіі, ведаў, што арышт набліжаецца. Гэтак, у сакавіковым нумару „Полымя" за 1930 г., ня задаўга да арышту Язэпа Лёсіка, зьявіўся артыкул проф. С. Вольфсона (С. Вольфсон чытаў у унівэрсытэце лекцыі з дыялектычнага матар'ялізму) рэзка крытыкуючы навуковую працу акад. Язэпа Лёсіка і яго блізкіх супрацаўнёў. У гэтым артыкуле „Мова і клясавая барацьба" аўтар не абмінуў і проф. Доўнара-Запольскага: „Як быццам у ваднэй беларускай мове тварылі Дунін-Марцінкевіч і Міхась Чарот. Як быццам адна і тая-ж мова Менскай комуністычнай „Зьвязды" і Віленскай ксяндзоўскай „Крыніцы"... Не, тут дзьве мовы... Спробы затушаваць гэты факт не азначае нічога іншага, як імкненьні працягнуць праз філёлёгічныя вароты кантрабанду „адзінай рабоча-селянскай нацыі", якую спрабаваў „па вучонаму" угрунтаваць проф. М. В. Доўнар-Запольскі. Аб тым, наколькі гэтая справа клясава варожа пролетарыяту, казаць, зразумела ня прыходзіцца".

У тым-жа рэзка асуджальным прасьцінку можна знайсьці водгукі аб дзеяльнасьці проф. Доўнара-Запольскага ў друку 1931 г. Адзін із гэтых артыкулаў пад назовам „Афіцыйны гісторык нацдэмаў"*) зварочуе на сябе асаблівую ўвагу сваёй нягоднасьцяй, падобнай да менаваных нападкаў Вольфсонавых у 1930 г., і ўбоствам свайго зьместу. У ім аўтар — Ротман праяўляе такую гістарычную няпісьменнасьць, так бяссорамна хвальшуе гісторычныя факты, падаваныя Доўнар-Запольскім у ягоных працах, што адно ў комуністычным „раю" такая „пэрла" магла пабачыць сьвет. Ён даводзе, што Д.-З. „беларускі шовіністы", каторы лятуцеў пра злучэньне з „фашыстскай Польшчаю", бо ў вадным із сваіх дасьледаваньняў Д.-З давёў, што беларуская культура сваймі традыцыйнымі асновамі зьвязана з культураю Заходу, а ня Ўсходу. Не

*) „Савецкая Беларусь", Менск 1931 г., № 7.

падабаецца Ротману, што Беларусы й Д.-З. пасьмелі з пашанаю ўспомнець і адсьвяткаваць угодкі Пранціша Скарыны „сераднe-вяковага схолястыка, перакладаўшага біблію на „беларускую мову”. Абурае яго й тое, што Д.-З. ў сваім начырку „Да юбілею беларускага кнігадруку”, прысьвячаным Пр. Скарыне, успамінае палітычных а культурных дзеячоў беларускага народу XVI стг., як Міхал Глінскі, Сапега, Сьвірскі, Міхал Агінскі, Пётра Фальчэўскі, Хведар Скумін, Язэп Валовіч. Такая крытыка нацыянальнай дзейнасьці Д.-З., таксама і ацэна гісторычных фактаў і падзеяў выклікала-б толькі сьмех, калі-б яна ня была зроблена прадстаўніком дэспотычнай кіруючай улады, што ў сваіх руках дзяржыць долю асьміманцацімілённага беларускага народу.

І калі профэсар Доўнар-Запольскі памёр у Маскве ў 1934 годзе, ня сьмелі Беларусы прысьвяціць словы жалю й любасьці свайму вялікаму родзічу. Ані нэкралёгу, ані маленькай зацемкі. Маўчаць аб ім і савецкія энцыклёпэдыі. Запраўды, так бясьсьледна ізь зямлі можа зьнікнуць вядомы навучоны толькі ў Савецкім Саюзе.**).

Працы проф. М. Даўнара-Запольскага.

„Очерк по истории кривичской и дреговичской земель до конца XII ст. (Киев 1891); „Документы Москов. архива мин. юстиц.”, т. I (Москва 1897); „К истории поземельной реформы в Ливонии 1580-2” (Москва 1899); „Акты Литовско-Русс. государства” (Москва 1900); „Спорн. вопросы в истории Литовско-Русс. сейма” (Спб. 1901); „Госуд. хозяйство в Литовском Княжестве при Ягеллонах” (Киев 1901); „Веревн. и разрубн. кн. Сев. края” (Спб. 1905); „Очерки по организации зап.-рус. крестьянства в 16 в.” (Киев 1905 г.); „Матерьялы для истории крепостн. права в России. Вотчинн. законодательство” (Киев 1905); „Украинские староства в первой пол. 16 в.” (Киев 1908); „Баркулабовск. летопись” (1909); „Торговля и промышленность Москвы 16-17 в.” (Москва 1910); „Идеалы декабристов” (Москва 1910); „Мемуары декабристов” (Киев 1907); „История русс. народ. хозяйства”, т. I (Киев 1911); „Обзор

**) У часе пісаньня гэтага артыкулу профэсар Л. Акіншэвіч памог у знаходжаньню некаторых матар'ялаў і профэсарка Н. Палонская-Васіленка параслала некаторыя жыцьцяпісныя даныя проф. Д.-З., за што гэтта аўтар выказуе ім шчырую падзяку.

новейшей русс. истории" (Киев 1912); Статьи по истории и этнографии Белорусии, ч. соб. в книге „Исследования и Статьи" (Киев 1909, т. 1); „Из истории обществ. течений в России" (2 выд., Киев 1910); „Календарь Сев.-Зап. края" (1889 і 90); „Белорусская свадьба"; этнограф. сборн. „Белорусс. Полесье, Пинчуки", т. 1; „На заре Крестьянской свободы" (Киев 1911); „Политические идеалы Сперанского" (1905 Москва); „Зарождение Министерств в России" (Москва 1906); „Реформа общеобразовательной школы при императрице Екатерине" (Москва 1906); „Польско-литовская Уния на сеймах до 1569 г." Истор. очерк (Москва 1898 г.); „Цэнтралізацыя ці фэдарацыя" (Менск 1925, час. Полымя, VIII); „Народное хозяйство Белоруссии 1861-1914 гг. (Менск 1926 г.); „Беларускі Архіў" (Менск 1927); „Западный район", Экономическая География СССР под ред. М. Б. Вольфа и Г. А. Мебуса (Москва 1928) „Асновы Дзяржаўнасьці Беларусі" (Гродно 1919 г.).

А. Саковіч.

«Веда», №7 (12), 1952

Аляксандра Саковіч

Аб аўтары

Аляксандра Саковіч (Іна Каханоўсакя). Нарадзілася 14 сьнежня 1906 г. у Адэсе. Скончыла Беларускі дзяржаўны унівэрсытэт, дзе была студэнткай праф. Мітрафана Доўнар-Запольскага, Усевалода Ігнатоўскага, Уладзімера Пічэты. Пасьля заканчэньня ўнівэрсытэта выкладала ў школе, на Рабфаку пры БДУ, у Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы (Нямеччына). Літаратурнаю дзейнасьць пачала з 1944 г., калі ў часопісе «Раніца» (Бэрлін) ад 13 сьнежаня 1944 г. былі надрукаваны яе успаміны «Менск у 1930-1931 гг». У 1986 г. выйшла кніга А.Саковіч «У пошуках Праўды». Большасьць апавяданьняў й аповесьцей у ёй носяць аўтабіяграфічны характар.

ЗГУКІ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

Браслаўскія чытаньні

Кліменці Кажан

21-22 красавіка прайшлі II Браслаўскія чытаньні. На іх зьехаліся навукоўцы зь Менску, Віцебска, Горадні, Таруні, Беластока, Ольштына, музэйныя работнікі Віцебшчыны, настаўнікі-краязнаўцы з Браслаўскага і суседніх раёнаў. У першы дзень была адкрыта выстаўка, прысьвечаная 200-годзьдзю паўстаньня 1794 году. Зь цікавасьцю прысутныя пазнаёміліся з работамі мясцовых мастакоў І.Рыдзікі: «Змагарам за незалежнасьць Бацькаўшчыны», «Рэйд Міхаіла Агінскага на Браслаўшчыне», «Паланэз «Разьвітаньне з Радзімай»; Э.Зінкевіча: «Героям паўстаньня 1794 году», «Песьня паўстанцкаму каню».

Першым на чытаньнях выступіў навуковы супрацоўнік Браслаўскага гісторыка-краязнаўчага музэя К. Шыдлоўскі, які расказаў аб паўстаньні 1794 году пад кіраўніцтвам Т.Касьцюшкі на тэрыторыі Браслаўскага павету. Гэта паўстаньне зьяўляецца адной з найбольш славутых старонак супольнай гісторыі Беларусі, Літвы і Польшчы. Яно стала важнейшым этапам нацыянальна-вызваленчай барацьбы трох суседніх народаў супраць чужаземнага прыгнёту. Цікавымі былі даклады вучоных зь Менску. В. Вінакураў расказаў аб ледавіковых валунах Браслаўшчыны як геалагічных помніках прыроды. Л. Дучыц зрабіла даклад «Браслаўшчына ў пэрыёдыцы XIX — пачатку XX стагодзьдзяў». Э.Зайкоўскі гаварыў пра духоўны сьвет старажытных браслаўчан. В. Шадыр расказаў аб вялікім перасяленьні народаў і яго сувязях з паўночнай Беларусьсю. В. Раманаў засяродзіў увагу на экалагічных праблемах браслаўскіх азёр. Навукоўцы з Горадні таксама парадавалі зьмястоўнымі матэрыяламі з гісторыі Браслаўшчыны. А. Майсяёнак пазнаёміў з жыцьцём і дзейнасьцю Эміліі Плятэр, гераіняй паўстаньня 1831 г. Г.Дземянчук расказала аб унікальным археалягічным помніку Браслаўшчыны—грунтовым магільнікам пэрыяду раньняга сярэднявечча, які знаходзіцца каля вёскі Пашавічы, на мысу возера Дрысьвяты.

Ч. Плятт (Ольштын) пазнаёміў з генеалогіяй роду Жабаў герба Касьцеша й яго сувязях з Браслаўшчынай і іншымі землямі Беларусі. С. Александровіч (Торунь) зрабіў вельмі цікавы і зьмястоўны даклад «Браслаўшчына на старажытных картах і плянах». Вучоны зь Беластока Алег Латышонак выступіў з дакладам «Радзіма Булак-Балаховічаўна Браслаўшчыне і Дзісьненшчыне да першай сусьветнай вайны» Настаўнік з Міёр Вітаўт Ермалёнак расказаў аб будаўніцтве порту ў Друі ў 1934 -1938 гг. Настаўнік з Відзаў Л. Дзікцяроў гаварыў аб гістарычным выхаваньні і школьных падручніках айчыннай гісторыі. Маё выступленьне было прысьвечана жыцьцю і дзейнасьці вядомага вучонага-этнографа Мар'яна Пецюкевіча, які

нарадзіўся ў вёсцы Цяцеркі, Браслаўскага павету, супрацоўнічаў у беларускім друку ў Вільні, Віленскім беларускім музэі, прайшоў праз сталінскія лягеры, плённа працаваў у музэі г. Торунь. Цікавым было выступленьне дырэктара Браслаўскага музэя Галіны Падалян. Яна расказала аб працы музэя над аднаўленьнем гістарычнага і этнаграфічнага жаночага касьцюма. Усяго было зроблена 20 дакладаў. Багатай была і культурная праграма чытаньняў. Адбылася імша ў Браслаўскім касьцёле ў памяць удзельнікаў паўстаньня 1794 г., выступіў парафіяльны хор. Удзельнікі чытаньняў пазнаёміліся з выставамі ў музэі, зрабілі экскурсыю на Замкавую гару.

Пасольства Рэспублікі Беларусь у Злучаных Штатах Амерыкі

Embassy of the Republic of Belarus to the United States of America

Аб прыеме на вучобу ў ВНУ прадстаўнікоў беларускай дыяспары

Згодна з Тыповымі правіламі прыему на вучобу ў ВНУ Рэспублікі Беларусь на 1994 год "**асобы, якія пастаянна пражываюць у Рэспубліцы Беларусь, а таксама грамадзяне Беларусі і беларусы, якія пражываюць за яе межамі, маюць права на конкурснай аснове атрымаць бясплатную вышэйшую адукацыю ў дзяржаўных вышэйшых навучальных установах рэспублікі, калі яна атрымліваецца ўпершыню**".

Пступаючыя павінны падаць ці даслаць дакументы ў адпаведную ВНУ (заяву на імя рэктара, дакумент аб сярэдняй адукацыі ў арыгінале, 6 фотакартак памерам 3 x 4, медыцынскую даведку па форме 086У, а таксама дакументы, якія пацвярджаюць прыналежнасць да беларускай нацыянальнасці або грамадзянства Беларусі). Кожная ВНУ распрацоўвае свае ўласныя правілы прыему, якімі прадугледжваецца парадак, тэрміны правядзення ўступных экзаменаў і іншыя пытанні адносна паступлення ў ВНУ.

Прадстаўнікі беларускай дыяспары, якія паспяхова здалі ўступныя экзамены і прайшлі па конкурсе, будуць залічвацца на вучобу **на агульных з жыхарамі Беларусі падставах: атрымліваць дзяржаўную стыпендыю, месца у інтэрнаце, бясплатна карыстацца вучэбна-матэрыяльнай базай ВНУ.**

Асобы, якія станоўча здалі ўступныя экзамены, але не прайшлі па конкурсе, могуць быць залічаны звыш кантрольных лічбаў прыему пры ўмове аплаты за навучанне, прычым гэтае пытанне, ў кожным канкрэтным выпадку, разглядае прыемная камісія ВНУ, памер аплаты за навучанне вызначае кожная ВНУ самастойна.

Па ўсіх пытаннях паступлення ў ВНУ рэспублікі прадстаўнікі беларускіх суполак могуць звяртацца ў *Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (220010, г. Мінск, вул. Савецкая, 9)* ці непасрэдна да супрацоўнікаў міністэрства *Парфянцовай Ларысы Аляксееўны (тэл. 20-62-72)* і *Пяцігора Генадзія Міхайлавіча (тэл. 20-30-66).*

